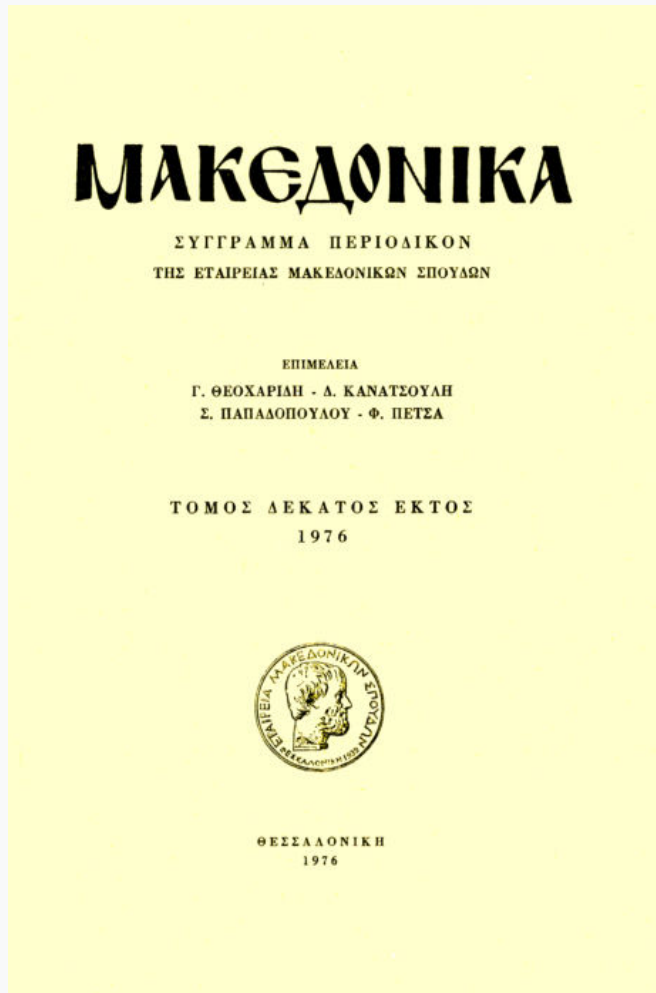

Μακεδονικά

Τόμ. 16, Αρ. 1 (1976)

Σίρμιον ή Θεσσαλονίκη; (επανεξέτασις μιας κριτικής εξετάσεως της περί του Αγίου Δημητρίου παραδόσεως)

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.641](https://doi.org/10.12681/makedonika.641)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1976). Σίρμιον ή Θεσσαλονίκη; (επανεξέτασις μιας κριτικής εξετάσεως της περί του Αγίου Δημητρίου παραδόσεως). *Μακεδονικά*, 16(1), 269–308. <https://doi.org/10.12681/makedonika.641>

ΣΙΡΜΙΟΝ "Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ;

(Έπανεξέτασις μιᾶς κριτικῆς ἐξετάσεως
τῆς περὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου παραδόσεως.)

Εἰς μίαν ἐνδιαφέρουσαν ἐργασίαν του πρό τινος ὁ Michael Vickers προσ-
επάθησε νὰ ἀνατρέψῃ ὡς ἀνακριβῆ τὴν παράδοσιν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς λα-
τρείας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης¹ καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ ὡς ὀρθὴν
τὴν παλαιὰν εἰκασίαν τοῦ E. Lucius καὶ τοῦ H. Delehaye, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ
Ἀγίου Δημητρίου μετεφέρθη ἐκ τοῦ Σιρμίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην².

Ὁ συγγραφεὺς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὰς προσπάθειάς του νὰ χρονολογήσῃ
ἐκ νέου καὶ διαφορετικὰ πολλὰ χρονολογημένα παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα
τῆς Θεσσαλονίκης χρησιμοποιοῦν ὡς νέον χρονολογικὸν κριτήριον παρατη-
ρηθεῖσαν ὁμοιότητα τῶν σφραγίδων εἰς μερικὰς ὀπτοπλίνθους, προερχομέ-
νας ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐκ διαφόρων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς πό-
λεως. Θεωρήσας πρῶτον τὸν Ὅρμισδαν τῆς γνωστῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἀνα-
τολικὸν τεῖχος τῆς Θεσσαλονίκης³ ὡς ἑπαρχον τοῦ Ἰλλυρικοῦ κατὰ τὸ ἔτος
447/8 καὶ ὄχι κατὰ τὰ πιστευόμενα ὡς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἀποσπά-
σματος εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μ. Θεοδοσίου περὶ τὸ 380 μ.Χ.⁴, ἐπομένως

1. M. Vickers, Sirmium or Thessaloniki? A critical examination of the St. Demetrius legend, «Byzant. Zeitschrift» 67 (1974) 338-350.

2. Πρῶτος ἐξέφρασε τὴν γνώμην αὐτὴν ὁ E. Lucius, Die Anfänge des Heiligenkults, Tübingen 1904, σ. 227, σημ. 3. Παρέλαβε καὶ ἐνίσχυσεν αὐτὴν ὁ H. Delehaye, Les légendes grecques des Saints militaires, Paris 1909, σ. 103-109. Τὴν γνώμην τοῦ Delehaye ἐδέχθη-
σαν, λόγῳ τοῦ κύρους του, πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ J. Zeiller, Les origines chré-
tiennes dans les provinces Danubiennes de l'Empire Romain, Studia Historica 48, Paris 1918.
Φωτομηχανικὴ ἑκδοσις, Ρώμη 1967, σ. 81-83, ὁ Fr. Baršić, Čuda Dimitrija Solunskog
kao istoriski izvori (=Τὰ Θαύματα Δημητρίου τοῦ Θεσσαλονικέως ὡς ἱστορικαὶ πηγαί), Vi-
zant. Institut, 2, Beograd 1953. Ἑλληνικὴ μετάφρασις-περίληψις ὑπὸ Ἰ. Ταρνανίδη,
Θεσσαλονίκη, Ἰούλιος 1967, σ. 2 (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μελετῶν
Χερσονήσου τοῦ Αἰμου. Τμήμα Σλαβικόν. Περίληψεις-Μετάφράσεις, ἀριθ. 35), καὶ ὁ R.
Egger, Die Christianisierung der pannonischen Provinzen, «Südost-Forschungen» 22(1963)11.

3. O. Tafra li, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 33-40-Inscriptiones grae-
cae X, II, I (Berlin 1972), No 43.

4. M. Vickers, The Date of the Walls of Thessalonica. Annual of the Archaeological
Museum of Istanbul (Istanbul Arkeoloji Müseleri Yilligi) 15-16 (1969) 313-318. Βλ. τὰς παρα-
τηρήσεις ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Γ. Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῶν τει-
χῶν τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 11(1971) 311-323, καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Μ. Vi-
ckers, Further Observations on the Chronology of the Walls of Thessaloniki, «Μακεδονικά»

χρονολογήσας και την κατασκευήν των τειχῶν τῆς πόλεως ὡς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, χρονολογεῖ ὡς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς πόλεως, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται μερικαὶ ὀπτόπλινθοι μὲ σφραγίδας ὁμοίας ἐκείνων εἰς τὰς ὀπτοπλίνθους τῶν τειχῶν¹.

Εἰς τὴν ὥς ἂνω περὶ Σιρμίου ἢ Θεσσαλονίκης ἐργασίαν τοῦ ὁ συγγραφεύς, φροντίζων νὰ ἀποκτήσῃ πρῶτον χρονολογικὴν βάσιν διὰ τὴν περαιτέρω ἐρευνάν του, ἀσχολεῖται κατ' ἀρχάς μετὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἀνασκοπῶν πρὸς τοῦτο τὰς μέχρι σήμερον γενομένας χρονολογήσεις τῆς ἰδρύσεως τῆς βασιλικῆς, τὰς μὲν γενομένας μετὰ βάσιν τὸ ἔτος τῆς ἐπαρχότητος τοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν ἱδρυτοῦ τῆς ἐπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεοντίου ἀπορρίπτει, τὰς δὲ γενομένας μετὰ βάσιν τὴν τέχνην τῶν κιονοκράνων καὶ τῶν μωσαϊκῶν τῆς δέχεται διωρθωμένας διὰ νέων χρονολογικῶν κριτηρίων.

Ὡς γνωστὸν, ἐκ τῶν ἐν λόγῳ χρονολογήσεων αἱ πρῶται, ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ Tafel μέχρι τοῦ νεωτέρου Poronici, ἐδέχθησαν τὴν ὑπὸ τοῦ G. Bjeus (ASS Oct. 4, 68) γενομένην ταῦτισιν τοῦ κατὰ τὰ Μαρτυρολόγια ἱδρυτοῦ τῆς βασιλικῆς ἐπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεοντίου μετὰ τοῦ ἐπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεοντίου, τοῦ μαρτυρουμένου κατὰ τὰ ἔτη 412 καὶ 413 εἰς τὸν Θεοδοσιανὸν Κώδικα (Cod. Theod. VIII, 4, 32 καὶ XII, 1, 177), καὶ ἐχρονολόγησαν εἰς τὰ ἔτη 412-413 τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης². Ἡ

12 (1972) 228-233. Πρῶτος ἐταῦτισε τὸν Ὀρμίσδαν τῆς ἐπιγραφῆς τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν ἐπαρχον τοῦ Πραιτωρίου τοῦ 5ου αἰῶνος ὁ H. Koethe εἰς «Jahrb. d. Deutschen Archeol. Instituts» 48 (1933) 197.

1. M. Vickers, The Date of the Mosaics of the Rotunda at Thessaloniki, «Papers of the British School of Archaeology at Rome» 35 (1970) 183-187 - Τοῦ αὐτοῦ, A Note on the Byzantine Palace at Thessaloniki, «Annual of the British School of Archaeology at Athens» 66 (1971) 369-371 - Τοῦ αὐτοῦ, Fifth Century Brickstamps from Thessaloniki, «Annual of the British School of Archaeology at Athens» 68 (1973) 285-294.

2. G. L. F. Tafel, De Thessalonica ejusque agro, Dissertatio Geographica, Berlin 1839, σ. 116, σημ. 98 - Ch. Texier - R. P. Pullan, Byzantine Architecture, London 1864, σ. 123-130 - Ch. Diehl - M. Le Tourneau - H. Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris 1918 καὶ Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2α ἐκδ., Paris 1925, σ. 211 - Κατ' ἀρχάς καὶ ὁ Γ. Σωτηρίου, Ἐκθεσις περὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐν τῇ ἡρεπωμένῃ ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς βασιλικῇ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ ἔτη 1917-1918. Ἀρχαιολ. Δελτίον 4(1918), Παράρτημα 4, καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία I. Ἀθῆναι 1942, σ. 295 - A. Grabar, Martyrium, recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, Paris 1946, σ. 299, 351, 450. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Γ. Barišić, ἑ.α., σ. 2 (τῆς ἑλλην. μεταφρ.) φαίνεται ὅτι δέχεται τὴν ταῦτισιν χρονολογῶν ἀπὸ τοῦ 415 τὴν ἀρχὴν τῆς λατρείας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ἀκόμη καὶ τελευταίως πιστεύεται τὸ 412 ὡς ἔτος ἰδρύσεως τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου: V. Poronici, Sirmium, ville imperiale. Akten des 7. Internat. Congresses für christl. Archaeologie, Trier 1965. Città del Vaticano / Berlin, 1969, σ. 671. Βλ. καὶ N. Nikonanos εἰς E. Melas, Alte Kirchen und Klöster Griechenlands, Cologne 1972, σ. 66.

χρονολόγησις αὐτή, 412-413, δὲν ἡμπορεῖ κατὰ τὸν Vickers νά ὑποστηριχθῇ σήμερον, α) διότι, ὡς παρατηρεῖ οὗτος, τὸ 412-413 ἡ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Σίρμιον ἀνῆκον ἀκόμη εἰς δύο διαφορετικὰς ἐπαρχότητας καὶ ὁ ἐπαρχος τοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀνήκοντος Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιος δὲν θά ἦτο δυνατόν νά μεταφέρῃ, ὡς θέλει ἡ παράδοσις, ἐκ Θεσσαλονίκης ἅγια λείψανα καὶ νά κτίξῃ ἐκκλησίαν εἰς τὸ ἀνήκον ἀκόμη εἰς τὴν Δύσιν Σίρμιον καὶ οὕτε βεβαίως καὶ ἀντιστρόφως¹, καὶ β) διότι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης χρονολογεῖται ἐκ τῆς τέχνης τῶν κιονοκράνων αὐτῆς, ὡς θά ἴδωμεν κατωτέρω, εἰς τὸ β' ἡμῖσι τοῦ 5ου αἰῶνος, κατὰ δὲ τοὺς Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' ἡμῖσεος τοῦ 5ου αἰῶνος².

Αἱ δευτέραι χρονολογήσεις, ἀπὸ τοῦ Kautsch μέχρι τοῦ Kleinbauer, ἐδέχθησαν τὴν ὑπὸ τοῦ Kautsch γενομένην χρονολόγησιν τῶν κιονοκράνων τῆς βασιλικῆς μεταξὺ 475-500 καὶ ἐχρονολόγησαν τὴν βασιλικὴν εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος, πλὴν τοῦ Παναγιωτίδη, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ αὐτὴν ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Σιρμίου τὸ 441³. Ὁ Kautsch

1. M. V i c k e r s, Sirmium, ἔ.ἀ., σ. 347. Τοιοῦτόν τι ἡμποροῦσε νά συμβῇ μόνον, ὅταν τὸ Σίρμιον καὶ ἡ Θεσσαλονίκη εὕρισκοντο εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαρχότητα ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἐπαρχον καὶ εὕρισκοντο εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαρχότητα, ὡς γνωστόν, εἰς δύο περιόδους: Πρῶτον, κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 375, ὅποτε τὸ Ἰλλυρικὸν ὀλόκληρον ἀπετέλεσε χωριστὴν ἐπαρχότητα (τὴν Τετάρτην), μέχρι τοῦ 395/6, ὅποτε διὰ τῆς συμφωνίας Στιλίωνος-Ἀρκαδίου διηρέθη τοῦτο εἰς Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν («διοικήσεις» Δακίας καὶ Μακεδονίας), παραχωρηθὲν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀποτελέσαν ἐπαρχότητα, καὶ Δυτικὸν Τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ, παραμεῖναν εἰς τὴν Δύσιν. Βλ. V. G r u m e l, L'Illyricum de la mort de Valentinien I (375) à la mort de Stilichon (408), «Rev. des Études Byzant.» 9 (1951) 7. Ἀπὸ τοῦ 395/6 τὸ Σίρμιον ἀνῆκεν εἰς τὴν Δύσιν. Δεύτερον, μετὰ τὴν ὀριστικὴν παραχώρησιν τῆς Παννονίας Β' μετὰ τοῦ Σιρμίου τὸ 437 εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ τοῦ γάμου τοῦ Βαλεντινιανοῦ Γ' καὶ τῆς Λικινίας-Εὐδοξίας. (Ἐγκαὶ ἡ παραχώρησις εἶχε συμφωνηθῇ κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας Βαλεντινιανοῦ Γ' καὶ Λ. Εὐδοξίας τὸ 424. Marcell. Comes, Chronicon ad a. 424). Ἀπὸ τοῦ 437 τὸ Σίρμιον ἀνῆκε πάλιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν μέχρι τῆς καταλήψεώς του ὑπὸ τῶν Ἀβάρων τὸ 582, ὅποτε εἰς τὸ ἐξῆς πλεόν δὲν ὑπάρχει ρωμαϊκὸν Σίρμιον. Βλ. L. H a u p t m a n n, Les rapports des Byzantines avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, «Byzantion» 4 (1927-1928) 158 κ.ἐ. Πρβλ. M. V i c k e r s, Sirmium, ἔ.ἀ., σ. 345/6 καὶ σημ. 47.

2. Γ. καὶ Μ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 247. (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 34).

3. R. K a u t s c h, Kapitellstudien, Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom 4. bis ins 7. Jahrhundert, Berlin/Leipzig 1936, σ. 73-75. Οἱ Γ. καὶ Μ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, σ. 246-247, κατέληξαν ἐν τέλει εἰς τὸ μέσον ἢ τὸ β' ἡμῖσι τοῦ 5ου αἰῶνος. R. K r a u t h e i m e r, Early Christian and Byzantine Architecture, Harmondsworth 1965, σ. 96-97 - R. C. C o r m a c k, The Mosaic Decoration of St. Demetrius, Thessaloniki, «Annual of the British School at Athens» 64 (1969) 42-43 - W. E. K l e i n b a u e r, Some Observations on the Dating of St. Demetrius in Thessaloniki, «Byzantion» 40 (1970) 44 - Ὁ Ν. Π α ν α γ ι ω τ ῖ δ η ς, Βυζαντινὰ κιονόκρανα με ἀνάγλυφα ζῶα, «Δελτίον

ὁμως ἐχρησιμοποίησεν ὡς *terminum post quem* τὴν τέχνην τῶν κιονοκράνων τῆς πιστευομένης ὡς περατωθείσης τὸ 463 βασιλικῆς τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὡς ἀναγγέλει ὁμως ὁ Vickers¹, ὁ Cyril Mango, ἐπανεξετάζων τὴν Anth. Palatina, I, 4, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ βασιλικὴ τῆς Μονῆς Στουδίου ἐπερατώθη τὸ 453/4 καὶ ὄχι τὸ 463. Ἡ χρονολόγησις λοιπὸν τοῦ Kautsch διὰ τὴν βασιλικὴν τῆς Μονῆς Στουδίου, διωρθωμένη σήμερον, δίδει διὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης χρονολόγησιν μετὰ τὸ 454, ὡς *terminum post quem*.

Ὁ σ. μετὰ τὸ νέον κριτήριόν του χρονολόγησεως, τὴν ὁμοιότητα δηλαδὴ τῶν σφραγίδων εἰς τὰς ὀπτοπλίνθους, μετὰ τὸ ὅποιον ἐχρονολόγησε πολλὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης² ὡς τῆς αὐτῆς μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐποχῆς (447/8)³, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὡς καὶ τὰ ἄλλα ἀναφερθέντα παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα, ἀφοῦ ἔχουν ὁμοίας ὀπτοπλίνθους μετὰ ἐκείνας τῶν τειχῶν τοῦ 447/8, ἀνηγέρθησαν μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ 441/2 ἐκ τοῦ καταστραφέντος τὸ 441 Σιρμίου εἰς τὴν νέαν ἔδραν τῆς εἰς Θεσσαλονίκην, κοσμηθεῖσαν διὰ νέων κτισμάτων ἀνταξίων πόλεως κυβερνητικῆς ἔδρας⁴. Ὑποστηρίζει λοιπὸν οὕτως ὅτι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἰδρῦθη οὐχὶ πολὺ μετὰ τὸ 442, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν χρονολόγησιν τῆς ομάδος τοῦ Kautsch (μετὰ τὸ 454), καὶ θὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἴδρυσίς της ἔχει σχέσιν μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐκ τοῦ Σιρμίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὸ 441/2.

Ἡ Θεσσαλονίκη ὁμως δὲν ἐγένετο ἔδρα-τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ διὰ πρώτην φοράν τὸ 441/2, ὅτε μετεφέρθη εἰς αὐτὴν ἡ ἔδρα τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἀλλ' ἤδη εἶχε διατελέσει ἔδρα ἐπαρχότητος ἀπὸ τοῦ 395/6, ὅτε διὰ τῆς συμφωνίας Στιλίκωνος-Ἀρκαδίου ἰδρῦθη ἡ ἐπαρχότης τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην⁵, καὶ μέχρι τῆς ὀριστικῆς προσαρτήσεως τὸ 437 τῆς Παννονίας Β' μετὰ τοῦ Σιρμίου εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικόν, ὅτε ἡ ἔδρα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ

Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία» 5η Σειρά, 6 (1972) 91, χρονολογεῖ μετὰ βάσιν τὴν ἱστορίαν τοῦ Λεοντίου, ἀλλὰ ὀλίγον πρό τοῦ 441.

1. M. Vickers, Sirmium, ἔ.ἀ., σ. 338 καὶ σημ. 13.

2. Βλ. ἐνταῦθα σελ. 270, σημ. 1.

3. M. Vickers, The late Roman Walls of Thessaloniki. Roman Frontier Studies. Eighth International Congress of «Limesforschung», Cardiff Univ. of Wales Press 1969, σ. 250-255. Βλ. καὶ ἐνταῦθα σελ. 269, σημ. 4.

4. M. Vickers, Sirmium, ἔ.ἀ., σ. 338: «...all these buildings were erected shortly after the move of the prefect from Sirmium to Thessaloniki in 442/3, as part of a program to make Thessaloniki a suitably prestigious seat of government».

5. V. Grumel, L'Ilyricum κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 34.

Σίρμιον¹. Διατί δέν ύπήρξε τότε ήδη πρόγραμμα κοσμήσεως τής πόλεως διά νέων κτισμάτων άνταξίων κυβερνητικής έδρας, άφοϋ μάλιστα τότε διά πρώτην φοράν έγίνετο ή Θεσσαλονίκη έδρα έπαρχότητος καί κυβερνητικών κέντρων;

“Άλλωστε οϋτε ή άποψις τοϋ Vickers, ότι ή όμοιότης τών σφραγίδων εις τās όπτοπλίνθους τών τειχών καί τινων παλαιοχριστιανικών μνημείων τής πόλεως άποδεικνύει τó σύγχρονον τής άνεγέρσεως αϋτών, είναι δυνατόν νά γίνη άποδεκτή, οϋτε ό ισχυρισμός αϋτοϋ, ότι ό ‘Ορμίσδας τής έπιγραφής τοϋ άνατολικοϋ τείχους τής Θεσσαλονίκης ήτο έπαρχος τοϋ πραιτωρίου τοϋ ‘Ιλλυρικοϋ τó 447-448 καί ίδρυτής τών τειχών τής πόλεως κατά τά έτη ταϋτα, στηρίζεται εις άποδεικτικά στοιχειά, αλλά μόνον εις εικασίαν αϋτοϋ τούτου τοϋ Vickers.

“Η όμοιότης τών σφραγίδων τών όπτοπλίνθων δέν άποδεικνύει τίποτε, διότι, ώς παρατηρεί ό Γ. Γ. Γούναρης², α) αί σφραγίδες είναι διαφόρων τύπων³, άποδιδόμεναι εις διαφορετικά έργαστήρια-πλινθοποιεία⁴, καί εδρίσκονται εις μνημεία χρονολογούμενα εις διαφορετικές έποχάς, ώς είναι π.χ. αί περίπου σύγχρονοι βασιλικαί τοϋ ‘Αγίου Δημητρίου καί τής ‘Αχειροποιήτου έκ τοϋ β’ ήμίσεος τοϋ 5ου αιώνος άφ’ ένός καί άφ’ έτέρου τά ύπό τήν σημερινήν ‘Αγίαν Σοφίαν άνασκαφέντα οίκοδομήματα, τών όποίων τινά μέν χρονολογούνται εις τήν έποχήν τοϋ Μ. Κωνσταντίνου⁵, τινά δέ εις έποχήν μεταγενεστέραν, καί β) «δέν είναι δυνατόν νά καταλήξωμεν εις άπολύτους χρονολογήσεις μνημείων βασιζόμενοι εις μίαν ή δύο πλίνθους, ύλικόν ποϋ εύκόλως μεταφέρεται άπό τόπου εις τόπον καί τó όποιον πιθανώς έχει σφραγισθή με παλαιότερον χρησιμοποιοηθείσας σφραγίδας, εάν δέν λάβωμεν ύπ’ όψιν καί τά άλλα στοιχειά, τά όποια μάς δίδει τó ίδιον τó μνημείον».

Περί ‘Ορμίσδας έπαρχου τοϋ ‘Ιλλυρικοϋ τó 447/8, ό όποιος θά ήδύνατο νά ταυτισθ ή με τόν ίδρυτήν τών τειχών τής Θεσσαλονίκης, τόν άναφερόμενον εις τήν γνωστήν έπιγραφήν τοϋ άνατολικοϋ τείχους αϋτής, δέν ύπάρχει οϋδεμία μαρτυρία πηγής. ‘Ο ώς άνω ισχυρισμός τοϋ Vickers έστηρίχθη εις τά έξής: Εις τόν ‘Ιουστινιάνειον Κώδικα άναφέρεται τήν 16ην Φεβρουαρίου 448 έπαρχος πραιτωρίου ‘Ορμίσδας, χωρίς νά προσδιορίζεται ή έπαρχότης αϋτοϋ, εάν δηλαδή οϋτος ήτο έπαρχος ‘Ιλλυρικοϋ ή έπαρχος ‘Ανατολής⁶.

1. Βλ. ένταϋθα σελ. 271, σημ. 1.

2. Γεωργίου Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις τινές επί τής χρονολογίας τών τειχών τής Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 11(1971) 320/1.

3. Βλ. O. Tafra li, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 76/7.

4. Βλ. Γ. Σωτηρίου εις Συμπλήρωμα ‘Αρχαιολ. Δελτίου 1918, σ. 20. Πρβλ. E. Mambourg εις «Byzantion» 1949, σ. 113.

5. ‘Αρχαιολ. Δελτίον» 18 (1963), Μέρος Β2, Χρονικά, σ. 235-240.

6. Cod. Just. I, I, 3: ‘Ορμisdά έπαρχω πραιτωρίων.

Εἰς τὸν αὐτὸν Κώδικα καὶ εἰς νόμον τοῦ τέλους τοῦ ἐπομένου ἔτους 449 ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 450 ἀναφέρεται ἐπαρχὸς πραιτωρίου τῆς Ἀνατολῆς Ὁρμίσδας¹, ἀναφερόμενος ἀκόμη μερικὰς φορὰς κατὰ τὸ ἔτος 450².

Ὁ Μ. Vickers ὑποστηρίζει³ τὴν γνώμην τοῦ Ε. Koethe, ὅτι ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ τείχους τῆς Θεσσαλονίκης Ὁρμίσδας ἦτο ὁ ἐπαρχὸς τοῦ πραιτωρίου τῆς Ἀνατολῆς (praefectus praetorio orientis) τοῦ 448-450 τοῦ Ἰουστινιανείου Κώδικος καὶ ὅχι ὁ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὸ 380 ὑπὸ τοῦ Ζωσίμου (IV, 30, σ. 207-208) μαρτυρούμενος ὡς ἀρχηγὸς τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἀποσπασματος ὑπὸ τὸν Θεοδόσιον Α' Ὁρμίσδας⁴, ἀνεγνώρισε μὲν τὸ λάθος τῆς γνώμης ταύτης, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἐπαρχὸς πραιτωρίου τῆς Ἀνατολῆς οὐδεμίαν ἀρμοδιότητα θὰ εἶχεν εἰς τὴν ἐπαρχότητα τοῦ Ἰλλυρικοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκεν ἡ Θεσσαλονίκη, καὶ δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ κτίζῃ εἰς αὐτὴν τεῖχιν, ἐπιμένει ὅμως εἰς τὴν αὐτὴν γνώμην, ὑποστηρίζων τώρα ὅτι ὁ Ὁρμίσδας τοῦ Ἰουστινιανείου Κώδικος διετέλεσεν ἐπαρχὸς πραιτωρίου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πρὶν νὰ γίνῃ ἐπαρχὸς πραιτωρίου τῆς Ἀνατολῆς. Τοῦτο μόνον καὶ μόνον, διότι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πρώτη μνεῖα τοῦ Ὁρμίσδα εἰς τὸν Ἰουστινιανεῖον Κώδικα δὲν ἀναφέρει τὴν ἐπαρχότητα αὐτοῦ, ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν, ἡ ἐπαρχότης αὐτὴ νὰ ἦτο ἡ ἐπαρχότης τοῦ Ἰλλυρικοῦ⁵ καί, διότι, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν μνημεῖα τῆς πύλεως χρονολογούμενα εἰς τὸν 5ον αἰῶνα καὶ ἔχουν ταῦτα σφραγίδας ὁπτοπλίνθων ὁμοίας με ἐκείνας τῶν ὁπτοπλίνθων τῶν τειχῶν, ὡς ἡ βασιλικὴ τῆς Ἀχειροποιήτου, ἡ ὑπὸ τὴν σημερινὴν Ἀγίαν Σοφίαν βασιλικὴ (:) καὶ ἡ πρώτη φάσις τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, τὰ τεῖχιν εἶναι τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ὁ Ὁρμίσδας τῆς ἐπιγραφῆς τῶν εἶναι ἐπαρχὸς πραιτωρίου τοῦ Ἰλλυρικοῦ⁶. Στηρίζεται λοιπὸν ὁ Vickers εἰς εἰκασίαν ἐκ τυχαίου γεγονότος καὶ εἰς στοιχεῖον ἀνευ ἀποδεικτικῆς ἀξίας.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι εἰς τὸν Ἰουστινιανεῖον Κώδικα καθ' ὅλα τὰ ἔτη 448-450 πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπάρχου πραιτωρίου τῆς Ἀνατολῆς Ὁρμίσδα, τοῦ ὁποίου ἀπαξ παρελείφθη ὁ καθορισμὸς τῆς ἐπαρχότητός του. Ὡς δὲ παρατήρησεν ἤδη ὀρθῶς ὁ Γ. Γ. Γούναρης: «Ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν εἶναι ἐναντίον τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Μ. Vickers. Διότι εἶναι γεγονός, ὅτι ἀπὸ οὐδένα Βυζαντινὸν ἱστορικὸν γίνεται ἔστω καὶ ἡ ἐλαχίστη μνεῖα περὶ παρουσίας

1. Cod. Just. XL, 22, 1.

2. Cod. Just. V, 14, 8 καὶ 17, 8 - Cod. Just. VI, 52, I (3 Ἀπριλίου 450). Πρβλ. RE, VIII, 2410.

3. M. Vickers, The Date of the Walls of Thessalonica, ἔ.α., σ. 316.

4. E. Koethe εἰς «Jahrb. des Deutschen Archeol. Instituts» 48 (1933) 197.

5. M. Vickers, Further Observations on the Chronology of the Walls of Thessaloniki, «Μακεδονικὰ» 12 (1972) 229: «Which leaves open the possibility that he was ppro Illyricj at the time».

6. M. Vickers, ἔ.α., τῆς σημ. 3.

τοῦ Ὁρμίσδα (τοῦ *prae f. praetorio orientis*) εἰς Θεσσαλονίκην»¹. Ἀποτελεῖ λοιπὸν ἡ γνώμη τοῦ Vickers εἰκασίαν στηριζομένην εἰς μίαν παράλειψιν μάλ-
λον τυχαίαν.

Τὸ στοιχεῖον τῆς ὁμοιότητος τῶν σφραγίδων εἰς τὰς ὀπτοπλίνθους, τὰς προερχόμενας ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐκ μερικῶν μνημείων τῆς πόλεως, μὲ τὸ ὁ-
ποῖον ὁ Vickers προσπαθεῖ νὰ ἐνισχύσῃ κλονιζομένην εἰκασίαν του, εἶναι
ἄνευ ἀποφασιστικῆς ἀποδεικτικῆς ἀξίας ὅχι μόνον διὰ τοὺς προαναφερθέν-
τας λόγους (σφραγίδες διαφόρων τύπων, διαφόρων ἐργαστηρίων καὶ ἐκ δια-
φόρων ἐποχῶν), ἀλλὰ καὶ διότι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἔχει θεωρήσει ἀλλαχοῦ
τὴν ὁμοιότητα ταύτην τῶν σφραγίδων ὡς ὀφειλομένην εἰς τὸ γεγονός, ὅτι
πάντα τὰ ἐν λόγῳ μνημεῖα ἀνηγέρθησαν διὰ τῶν περισσευμάτων τῶν ὀπτοπλίν-
θων μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἐγένετο τὸ 447/8
κατ' αὐτόν². Τοῦτο, ἐκτὸς τοῦ λογικοῦ σφάλματος τῆς «λήψεως τοῦ ζητουμέ-
νου» (ἐχρονολόγησε διὰ τῶν σφραγίδων τὰ μνημεῖα ἐκ τῶν τειχῶν καὶ τώρα
χρονολογεῖ διὰ τῶν σφραγίδων τὰ τεῖχη ἐκ τῶν μνημείων), εἶναι καὶ ἀπίθα-
νον, διότι προϋποθέτει τὸ ἀπίθανον γεγονός, ὅτι διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν
τειχῶν παρήχθη ἐφ' ἅπαξ τόσον τεράστιος ἀριθμὸς τοιοῦτων ὀπτοπλίνθων,
ὥστε νὰ ὑπάρξουν περισσεύματα διὰ τόσα καὶ τόσον μεγάλα μνημεῖα, καὶ
ὅτι οὔτε προηγουμένως εἶχον παραχθῇ οὔτε κατόπιν παρήχθησαν τοιοῦτοι
ὀπτόπλινθοι μὲ τοιαύτας σφραγίδας. Πρᾶγμα ἀπίθανον.

Ἄς σημειωθῇ πρὸς τοῦτοις ὅτι ὑπάρχει ἔνδειξις ἐκ τοῦ 7ου αἰῶνος, ὅτι
μέχρι τότε τοιλάχιστον ἐλειτούργουν πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης πολλὰ
κεραμουργεῖα κατασκευῆς ὀπτοπλίνθων. Ἡ ἔνδειξις αὕτη εἶναι ὁ «Κεραμή-
σιος κάμπος», εἰς τὸν ὁποῖον ἐστρατοπέδευσε περὶ τὸ 568 ὁ Κούβερ μετὰ τοῦ
λαοῦ του φυγῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν Ἀβάρων³. Ὁ «Κεραμήσιος κάμ-
πος», ἔχων τὸ ὄνομά του προφανῶς ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν πολλῶν κεραμουργειῶν
καὶ εὐρισκόμενος πλησίον τῶν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Βεροίας ἐγκατεστημένων
Δρουγουβιτῶν Σλάβων⁴, πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀργιλλώδης καὶ ἄλλοτε λιμνώδης
πεδιάς περὶ τῆς ἀποξηρανθείσης σήμερον λίμνης τῶν Γιανιτσῶν.

Ἐπομένως ὀπτόπλινθοι μὲ διαφόρους σφραγίδας παρήγοντο πλησίον
τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ πληθὸς ἐργαστήρια-πλινθοποιεῖα ἐπὶ αἰῶνας καὶ τὰ
ὀλίγα εὐρήματα τοιούτων ὀπτοπλίνθων μὲ τοιαύτας σφραγίδας, προερχόμενα
ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐκ διαφόρων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς πόλεως,

1. Γ. Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις κ.λ., ἔ.α., σ. 319.

2. M. Vickers, The Date of the Mosaics of the Rotunda at Thessaloniki, ἔ.α., σ. 183/4:
«there is another explanation of the similarity of the brickstamps of the churches, namely that
the bricks were left over from the building of the walls».

3. Βλ. P. Charanis, Kouver, the Chronology of his Activities and their Ethnic
Effects on the Region around Thessalonica, «Balkan Studies» 11, 2 (1970) 229-247.

4. P. Charanis, Kouver, κ.λ., ἔ.α., σ. 231.

δὲν ἤμποροῦν νὰ ἀποδείξουν τὸ σύγχρονον αὐτῶν καὶ ἀποδυναμώνουν ἀκόμη περισσότερο τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Vickers, ὅτι τὰ μνημεῖα τοῦ 5ου αἰῶνος τῆς πόλεως διὰ τῆς ὁμοιότητος τῶν σφραγίδων τῶν ὀπτοπλίνθων τῶν στηρίζουν τὴν χρονολόγησιν τῶν τειχῶν εἰς τὸ 447/8 καὶ τὸν Ὀρμισδαν τῆς ἐπιγραφῆς τῶν ὡς ἐπαρχον τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἐὰν δὲν εὑρεθοῦν ἄλλαι ἀποδείξεις περὶ ἀναθεωρήσεώς των, Ὀρμισδας καὶ χρονολογίαι τειχῶν καὶ μνημείων παραμένουν εἰς τὰς παραδεδεγμένας θέσεις των¹.

1. Τὴν ὑπὸ τοῦ O. T a f r a l i, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, σ. 33-40, γενομένην ταῦτισιν τοῦ Ὀρμισδα τῆς ἐπιγραφῆς τῶν τειχῶν μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ζωσίμου, IV, 30, μαρτυρουμένου Ὀρμισδα, τοῦ τὸ 380 εἰς Θεσσαλονίκην παρόντος ἀρχηγοῦ τοῦ ἀποσπάσματος βαρβάρων μισθοφόρων, τοῦ ἀντικαθιστωμένου καὶ ἀποστελλομένου εἰς Αἴγυπτον ὑπὸ Θεοδοσίου Α', προσεπλάθην ὁ M. Vickers νὰ ἀνατρέψῃ εἰς παλαιότεραν ἐργασίαν του (*The Date of the Walls of Thessalonica*, «*Annual of the Archaeological Museum of Istanbul*», 15-16, 1969, 313-318) καὶ προσπαθεῖ διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιχειρημάτων νὰ ἀνατρέψῃ καὶ τώρα (*Further Observations on the Chronology of the Walls of Thessaloniki*, ἔ.ἀ., σ. 228/9). Ἄς παρακολουθήσωμεν αὐτόν:

Λέγει ὁ Ζώσιμος, I, IV, 30, σ. 208: ἡγεῖτο δὲ αὐτῶν (τῶν ἀποστελλομένων εἰς Αἴγυπτον βαρβάρων μισθοφόρων) Ὀρμισδῆς ὁ Πέρσης, ἣν δὲ Ὀρμισδον παῖς τοῦ κοινωήσαντος εἰς τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον τῷ αυτοκράτορι (Ἰουλιανῷ). Προστίθεται ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου, XXVI, 8 (ἔκδ. Clark, Βερολίνον 1910): *Hormisdas maturo juveni, Hormisdas regalis illius filio, potestatem proconsulis detulit* (ὁ σφετεριστὴς ἐπὶ Βάλῃ Προκόπιος) *et civilia more veterum et bella recturo*.

Κατόπιν τούτων ὁ O. T a f r a l i, ἔ.ἀ., σ. 39, λέγει: «Hormisdas (πρόκειται περὶ τοῦ Ὀρμισδα τῆς ἐπιγραφῆς τῶν τειχῶν) fut proconsul sous Procope, d'après l'information que nous fournit Marcellin (XXVI, 8). Il a probablement exercé aussi cette charge à Thessalonique même sous Theodose le Grand».

Ἐπ' αὐτῶν ἐπιπίπτει τώρα ὁ M. V i c k e r s, *Further Observations* κ.λ., σ. 228/9, ὑποστηρίζων ὅτι ὁ Ὀρμισδας τῆς ἐπιγραφῆς τῶν τειχῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὁ Ὀρμισδας τοῦ Ζωσίμου καὶ τοῦ Μαρκελλίνου, ἀλλ' ἄλλος Ὀρμισδας (ἐννοεῖ ὁ ἰδικὸς του ὑποτιθέμενος ἐπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ 447/8), διότι ὅσα λέγει ὁ Μαρκελλίνος διὰ τὸν Ὀρμισδαν τοῦ Ζωσίμου δὲν ἤμποροῦν νὰ ἰσχύουν διὰ τὸν Ὀρμισδαν τῆς ἐπιγραφῆς τὸ 380, ἥτοι α) νὰ ἔχῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀνθυπάτου συγκεντρῶνων πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν καὶ μάλιστα χωρὶς καθωρισμένην διοικητικὴν περιοχὴν, πρᾶγμα ἀνύπαρκτον κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, ὁπότε ὁ Ἀνθύπατος εἶναι πολιτικὸς μόνον ἄρχων καὶ ὀρισμένης περιοχῆς, καὶ β) νὰ εὑρίσκειται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους ἐπὶ Θεοδοσίου Α' αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τοῦ προκατόχου τοῦ Θεοδοσίου Βάλῃ εἶχε πολεμήσει ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ἡττηθέντος σφετεριστοῦ Προκοπίου.

Ἄλλ' ὁ Μαρκελλίνος διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀνθυπάτου λέγει σκοπίμως *more veterum* (κατ' ἀρχαῖον ἔθος), διὰ νὰ δείξῃ ἀκριβῶς τὸ ἀήθες τοῦ πράγματος διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐννοῶν ὅτι ὁ σφετεριστὴς Προκόπιος ἔδωκεν ad hoc ἐξαιρετικὰς ἐξουσίας κατὰ παλαιὰ πρότυπα εἰς τὸν Ὀρμισδαν κατὰ τὴν ἀγωνίαν τοῦ ἀκρίτου ἀκόμη ἀγῶνος τῆς ἐπαναστάσεως καὶ δὲν ὑπῆρχε βεβαίως περιοχὴ δι' αὐτὸν πρὸς διοίκησιν πρὸ τῆς κρίσεως τοῦ πολέμου. Ἐπειτα, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Προκόπιος μετὰ δυσκολίας ἡττήθη, ἐπειδὴ ἐγκατέλειψαν αὐτὸν βάρβαροι μισθοφόροι του, δὲν γνωρίζομεν ποῖον ρόλον ἔπαιξεν εἰς τοῦτο ὁ Ὀρμισδας διὰ νὰ εὑρίσκειται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους ἐπὶ Θεοδοσίου Α'.

Μίαν τοιαύτην νέαν ἀπόδειξιν ἐνόμισεν ὅτι εὗρηκεν ὁ Vickers καὶ ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν ἀπαντῶν¹ εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ Γ. Γ. Γούναρη². Εἰς τὴν ἐργασίαν του πρὸς ὑποστήριξιν τῆς νέας χρονολογήσεώς του τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὸ ἔτος 447/8 εἶχε χρησιμοποιήσει, ἐκτὸς τῆς ὁμοιότητος τῶν σφραγίδων εἰς τὰς ὀπτοπλίνθους ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐκ μνημείων τοῦ 5ου αἰῶνος τῆς πόλεως, καὶ τὴν παρατήρησιν, ὅτι τὰ εἰς τὴν βάσιν τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως, κυρίως τοῦ πεδινοῦ αὐτοῦ τμήματος, ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν χρησιμοποιηθέντα ἐπιμήκη τεμάχια μαρμάρου, προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς πόλεως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκεῖ παρὰ μόνον μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ καταστροφὴν τοῦ Ἱπποδρόμου, μετὰ δηλαδὴ τὴν γνωστὴν λόγφ ἀντιποίνων σφαγὴν τῶν Θεσσαλονικέων, τὴν γενομένην κατὰ διαταγὴν ἐκ τοῦ μακρόθεν ὑπὸ τοῦ Μ. Θεοδοσίου τὸ 392 μ.Χ. Ἐπομένως τὰ τείχη τῆς πόλεως δὲν εἶναι τοῦ Ὁρμισδα τοῦ 380 ἐπὶ Μ. Θεοδοσίου, ἀλλὰ μεταγενέστερα³.

Βεβαίως ἡ παλαιὰ γνώμη τοῦ Π. Παπαγεωργίου, ΑΕ, 1911, σ. 172, ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα μαρμάρου πρέπει νὰ προέρχονται ἐκ τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς πόλεως, ἀποδεικνύεται σήμερον ὀρθή⁴, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ταῦτα κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἀνέγερσιν ὅλου τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν, ἀλλὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκεῖ προφανῶς εἰς μεταγενεστέραν τοπικὴν καὶ ἐμφανῶς βιαστικὴν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ, ὡς φαίνεται, καταστραφέντος τμήματος τοῦ δυτικοῦ τείχους, ἀφοῦ εἰς ὅλον τὸ τεῖχος παρατηροῦνται τρεῖς διαφορετικοὶ τρόποι τοιχοδομίας ἐκ τριῶν διαφορετικῶν ἐποχῶν καὶ τὸ δυτικὸν τεῖχος εἶναι κτισμένον κατὰ τὸν νεώτερον ἐκ τῶν τριῶν οἰκοδομικῶν τρόπων⁵.

Ἀντικρούων ταῦτα ὁ Vickers ἐπανατρέπει εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Ἐπιθέτει σχεδιάγραμμα τούτου ἐπὶ τοῦ Σχεδίου τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1917 εἰς τὴν γνωστὴν θέσιν τοῦ ὑπάρχαντος Ἱπποδρόμου πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, σημειῶνων ἐπ' αὐτοῦ τὰ κατὰ καιροὺς ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῆς ὑποδομῆς τῶν μακρῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ δύο σημείων, κειμένων ἔξω τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱπποδρόμου (carceres): α) Ἐπὶ τοῦ σημείου Ε τοῦ Σχεδίου, ὅπου ἀπεκαλύφθη τὸ 1963 τμήμα κτίσματος⁶, τὸ ὁποῖον ὀρθῶς χαρακτηρίζει ὡς «short stretch of city wall»⁷, ἀφοῦ καὶ νοτιώτερον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐ-

1. M. Vickers, Further Observations κ.λ., ἔ.ἀ.

2. Γ. Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις τινὲς κ.λ., ἔ.ἀ.

3. M. Vickers, The Date of the Walls κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 313-318.

4. Γ. Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις τινὲς κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 312.

5. Γ. Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις τινὲς κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 315-318.

6. Φ. Δροσογιάννη, εἰς ΑΔ 18(1963) Β2, σ. 243-6, εἰκ. 3 καὶ 6, πίν. 275.

7. M. Vickers, Further Observations κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 232.

θείας ἔχουν ἀποκαλυφθῇ παλαιότερον καὶ ἄλλα τμήματα κτισμάτων, τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀπέδωκεν εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς μετατεθὲν νότιον τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους πιθανῶς ἐπὶ Γαλερίου¹, ἐσφαλμένως κατὰ τὸν Vickers, ἀλλὰ χωρὶς ἀποδείξεις περὶ τοῦ ἐναντίου², β) ἐπὶ τοῦ συμπίπτοντος μετὰ τοῦ σημείου Ε ἐπιμήκους σχήματος ὁμάδος κατοικιῶν μεταξὺ δύο ὁδῶν εἰς τὸ παλαιὸν Σχέδιον πόλεως, τὸ ὁποῖον ὀφείλει κατὰ τὸν Vickers τὸ ἐμβολοειδὲς σχῆμα τοῦ ὄχι εἰς τὸν Ἱππόδρομον, ἀλλὰ «rather to the fact that the city wall underlies it», ὑπόκειται δὲ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ὄχι μόνον ἔκει, λέγει, ἀλλὰ καὶ βορειότερον, ὅπου ἦτο ὁ Ἱππόδρομος. Ἐπομένως, συμπεραίνει ὁ Vickers, ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ἱπποδρόμου ἐχρησιμοποιήθη (μετὰ τὸ 392 ἐννοεῖται) ὥς θεμέλιον μέρους τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως³. Συνεπῶς, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἡμεῖς, τὰ τεῖχη ἐκτίσθησαν ὄχι κατὰ τὰ ἴσχύοντα τὸ 380, ἀλλὰ μετὰ τὸ 392, τὸ 447/8 κατὰ τὸν Vickers.

Ἄλλ' οὐδὲν ἀρχαιολογικὸν εὑρημα ἐδίδαξεν ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ καταστραφέντος μετὰ τὸ 392 Ἱπποδρόμου ἐχρησίμευσεν ὥς θεμέλιον τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως. Τὰ ἀνασκαφέντα σημεῖα τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ Ἱπποδρόμου (σημεῖα C καὶ D τοῦ σχεδιαγράμματος τοῦ Vickers) δὲν εἶναι παρὰ τμήματα τοῦ μαρμαρίνου βάθρου (podium) τῆς πλευρᾶς του ταύτης καὶ μάλιστα ἀκκουμβῶντα καὶ ὄχι ὑποκείμενα εἰς τεῖχος⁴. Δὲν εἶναι βέβαιον πότε μετετέθη τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως πρὸς ἀνατολὰς διὰ νὰ περιλάβῃ ἐντὸς αὐτοῦ τὰ νέα κτίσματα τοῦ συγκροτήματος τοῦ Γαλερίου (Ροτόντα, Ἀψίδα, Ἱππόδρομον καὶ Ἀνάκτορα), ἡ μετὰ τῆς ὁμοῦς αὐτῆς εἶναι γεγονὸς ἀρχαιολογικῶς ἐξηκριβωμένον, ἀφοῦ τὸ νέον τεῖχος ἔκοψεν εἰς δύο περιοχὴν ρωμαϊκῶν νεκροταφείων, εὐρισκομένων πάντοτε extra muros⁵.

1. X. I. Μακαρόνας εἰς «Μακεδονικά» 2(1941-1952) 597: «Φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ οἰκοδόμησις τοῦ τείχους τούτου ἐγένετο ἐπὶ Γαλερίου πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τῆς πόλεως, διὰ νὰ καταστῇ δυνατόν νὰ περιληφθοῦν ἐντὸς αὐτῆς τὰ μεγάλα κτηριακὰ συγκροτήματα τῶν ἀνακτόρων, τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τῆς «ροτόντας» τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ἐνισχυτικὴ τῆς γνώμης αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ διαπίστωσις τοῦ E. Dyggve, ὅτι τὰ κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ τοῦ τόξου τοῦ Γαλερίου οἰκοδομήματα τῆς ἐποχῆς τῆς Τετραρχίας ἔχουν κτισθῇ ἐπὶ παρθένου ἐκτάσεως (Χρον. 1939, 472). Πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Γαλεριανοῦ τούτου τείχους ἡ περιοχὴ αὕτη ἦτο, φαίνεται, κατεληγμένη ὑπὸ νεκροταφείων, τὸ μαρμάρινον ὑλικὸν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν οἰκοδόμησιν». Ἀνασκαφὴ 1950: «Bull. Cor. Hel.» 75 (1951) 1116. Βλ. καὶ «Bull. Cor. Hel.» 76 (1952) 227: ἀνασκαφὴ 1951. Ἐπίσης «Bull. Cor. Hel.» 77 (1953) 224. Πρβλ. καὶ ἐνταῦθα σελ. 277, σημ. 6.

2. M. Vickers, Further Observations κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 232, σημ. 6.

3. M. Vickers, Further Observations κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 232/3.

4. Φ. Δροσογιάννη εἰς ΑΔ 18(1963) Β2, σ. 244-6, εἰκ. 4-6, πίν. 276α-Φ. Πέτσας εἰς ΑΔ 24(1969) Β2, σ. 295-6, εἰκ. 2, πίν. 305 C-D. Ὁ αὐτός, εἰς ΑΔ 23(1968) Β2, σ. 332-4, εἰκ. 6, πίν. 279 (καὶ «Μακεδονικά» 9, 1969, 151, πίν. 50 α-β καὶ 51 α-γ).

5. Περὶ τοῦ ἐντὸς τοῦ νέου τείχους περιληφθέντος (ἀπὸ τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου μέχρι

Ο ὕπαρξις λοιπὸν τόσων ἄλλων ἀντιθέτων στοιχείων καθιστᾷ τοὺς ἐπὶ ὑποθέσεων κυρίως στηριζομένους ἰσχυρισμοὺς τοῦ Vickers ἀνικάνους νὰ πείσουν α) ὅτι ὁ Ὁρμίσδας τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους εἶναι ὁ ἀμάρτυρος ἐπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τοῦ 447/8 καὶ ὅτι τότε ἐκτίσθησαν τὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης, β) ὅτι ἡ ὁμοιότης τῶν σφραγίδων εἰς μερικὰς ὀπτοπλίνθους ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐξ ἄλλων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς πόλεως εἶναι ἀψευδὲς μαρτύριον ὅτι πάντα ταῦτα ἀνηγέρθησαν τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ γ) ὅτι τὰ ἐν λόγῳ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα ἐκτίσθησαν διὰ τῶν περισσευμάτων ὀπτοπλίνθων μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τειχῶν τὸ 447/8 καὶ δὴ πρὸς ἐξωραϊσμὸν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς καταφυγῆς εἰς αὐτὴν τῆς ἔδρας τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σιρμίου τὸ 441/2.

Ἐκ τούτων θὰ ἐξαγάγῃ ὁ Vickers τὸ ἀναπόφευκτον συμπέρασμα, ὅτι καὶ ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, δώσασα ὀπτοπλίνθους μὲ ὁμοίας πρὸς τὰς ἄλλας σφραγίδας, ἐκτίσθη καὶ αὕτῃ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (447/8) καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς (μεταφορὰ τῆς ἔδρας τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς Θεσσαλονίκην μετὰ τὸ 441/2). Δὲν ἀπομένει νὰ ἀποδειχθῇ παρὰ α) ὅτι ἡ παράδοσις περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης εἶναι ἀναξιόπιστος, καὶ β) ὅτι ἡ λατρεῖα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀρξαμένη εἰς Σίρμιον ἤλθεν εἰς Θεσσαλονίκην μὲ τὴν μεταφορὰν τῆς ἔδρας τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐκ τοῦ Σιρμίου εἰς Θεσσαλονίκην καὶ μὲ τὸν προσφυγόντα εἰς αὐτὴν ἐπαρχον τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιον τῆς παραδόσεως, ὁ ὁποῖος ἐκτίσε καὶ τὴν πρώτην βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν πόλιν. Ταῦτα θὰ ὑποστηρίξῃ ὁ Vickers ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ἡ περὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου παράδοσις συγκεντροῦται, ὡς γνωστόν, εἰς τὰ τρία βιβλία τῶν Θαυμάτων του (Miracula), εἰς τὰ Μαρτυρολόγια του (Passiones) καὶ εἰς τὰ πολυάριθμα Ἑγκώμιά του (Laudationes). Τὸ Α' Βιβλίον τῶν Θαυμάτων (Miracula), συγγραφέν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου μεταξὺ 610-620, κατὰ τὴν πρώτην δηλαδὴ δεκαετίαν τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610-640)¹, εἶναι ἡ παλαιότερα μας πηγὴ περὶ τῆς λα-

τῆς Κασσανδρεωτικῆς πύλης) τμήματος τοῦ νεκροταφείου τούτου ὁμιλεῖ ὁ τὴν Θεσσαλονίκην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1837-1838 ἐπισκεφθεὶς Γερμανὸς Zachariä (Dr. E. Zachariä's Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838, Heidelberg 1840. Παρὰ Tafel, De via Egnatia, Tübingen 1842. Prolegomena, σ. LXXXVI). Τὸ ἐκτὸς τοῦ τείχους τμήμα, τὸ ἐξωθὶ τῆς Κασσανδρεωτικῆς πύλης, ἀνασκάπτεται ἀπὸ τοῦ 1949 ὑπὸ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Χ. Ι. Μαρκόνα, Ἀνασκαφὴ νεκροπόλεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ΠΑΕ 1949, σ. 145-6, εἰκ. Ι, ΠΑΕ 1951, σ. 164-172. Τοῦ αὐτοῦ, Χρονικὰ εἰς «Μακεδονικὰ» 2 (1941-1952), σ. 599 καὶ «Bull. Cor. Hel.» 74 (1950) 305 καὶ 76(1952) 227.

1. P. Lemerle, La composition et la chronologie des deux premiers livres de miracula S. Demetrii, BZ 46 (1953) 349-361 - Franjo Barišić, Čuda Dimitrija Solunskog kao

τρείς τοῦ Ἀγίου. Τὰ Μαρτυρολόγια (Passiones), συγγραφέντα ὑπὸ Ἀωνόμων, εἶναι πολὺ μεταγενέστερα καί, διαιρούμενα εἰς τρία στάδια¹, ἀφηγοῦνται (εἰς ἕκαστον στάδιον μὲ περισσοτέρας ἀγιογραφικὰς λεπτομερείας) τὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀγίου καὶ τὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὸ Σίρμιον. Τὸ πρῶτον στάδιον περιέχει τρία κείμενα: α) Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς «Βιβλιοθήκης» τοῦ πατριάρχου Φωτίου (περὶ τὸ 856)², β) βραχεῖαν Ἀφήγησιν Ἀωνόμου³, καὶ γ) λατινικὴν μετάφρασιν αὐτῆς, γενομένην ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου διὰ τὸν Κάρολον τὸν Φαλακρὸν (τὸ 876)⁴. Τὸ δεῦτερον στάδιον ἀποτελεῖται ἀπὸ Ἀφήγησιν Ἀωνόμου πάλιν, ἀλλὰ μὲ πολὺ περισσοτέρας λεπτομερείας⁵. Τὸ τρίτον, τέλος, στάδιον ἀποτελεῖ ἡ μακρά καὶ πλήρης λεπτομερειῶν καὶ τυπικῶν ἀγιογραφικῶν μοτίβων Ἀφήγησις τοῦ Συμεῶνος τοῦ Μεταφραστοῦ τοῦ 10ου αἰῶνος⁶. Τὰ Ἐγκώμια (Laudationes) οὐδὲν νέον στοιχεῖον προσθέτουν, ἀλλ' ἐπεξεργάζονται ἐγκωμιαστικῶς τὴν ὕλην τῶν Θαυμάτων καὶ τῶν Μαρτυρολογίων.

Τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς παραδόσεως ταύτης περὶ τοῦ Ἀγίου ἐπιχειρεῖ τώρα νὰ κλονίσῃ ὁ Vickers ἐπισημαίνων ὅτι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν παλαιοτέραν μᾶς πηγὴν, εἰς τὸ Ἀ' Βιβλίον τῶν Θαυμάτων, τὸ συγγραφέν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου μεταξύ 610-620, τὸσον ὁ Ἰωάννης ὅσον καὶ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ Εὐσέβιος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται μερικαὶ ἀφηγήσεις τοῦ Ἰωάννου, δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζουν οὔτε τὴν ὑπαρξιν τάφου οὔτε τὴν ὑπαρξιν λειψάνων τοῦ Ἀγίου. Χρησιμοποιοῦν τὰς ἐκφράσεις «φασίν τινες» καὶ «λέγεται» προκειμένου περὶ τοῦ ἀργυροῦ Κιβωρίου, τοῦ θεωρουμένου ὡς περιέχοντος τὸν τάφον τοῦ Ἀγίου, καὶ διηγοῦνται δύο προσπαθείας βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Μαυρικίου, νὰ λάβουν τεμάχια ἐκ τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου, ματαιωθείσας ὁμῶς τὴν μίαν φορὰν δι' ἀναπηδήσεως φλογῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους τοῦ Κιβωρίου καὶ τὴν ἄλλην

istoriski izvori (=Τὰ Θαύματα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου τοῦ Θεσσαλονικέως ὡς ἱστορικὴ πηγή), Beograd 1953. Ἑλληνικὴ Μετάφρασις-Περίληψις ὑπὸ Ἰ. Ταρνανίδη, Θεσσαλονίκη 1967, 20-21. (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Τμῆμα Σλαβικόν. Περίληψεις-Μετάφρασεις, Νο 35).

1. Εἰς τρία στάδια, ἀντιπροσωπεύοντα τὰς βαθμίδας ἐξελιξέως τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ Ἀγίου, διήρесе ταῦτα ὁ G. de Bije (Bejus) εἰς ASS. Oct. 4, 50-209 (=P. Gr. 116, στ. 1081-1426), ἀκολουθηθεῖς ὑπὸ τοῦ H. Delhaye, Les légendes grecques des Saints militaires, Paris 1909, σ. 103-109.

2. P. Gr. 104, στ. 104-5 (cod. 255).

3. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ H. Delhaye, Les légendes κ.λ., σ. 259-263. (Appendix XI. Ἐκ τῶν κωδ. Paris. Gr. 1485 καὶ Coisl. 110).

4. ASS. Oct. 4, 87-9. P. Gr. 116, στ. 1168-1172 (=P. La. 129, στ. 715-7). (Bibl. Hagiograf. Latina, No 2122).

5. ASS. Oct. 4, 90-95. P. Gr. 116, στ. 1173-84. (Cod. Vatic. Gr. 821).

6. ASS. Oct. 4, 96-103. P. Gr. 116, στ. 1185-1201.

δι' ἀπαγορευούσης φωνῆς. Αἱ ἀβεβαιότητες αὐταὶ τοῦ ὁμιλοῦντος πρὸς τοὺς συμπολίτας του ἀρχιεπισκόπου, συμπεραίνει ὁ Vickers, «raise strong doubts as to whether the relics were ever in Thessaloniki at all»¹. Ζητεῖ λοιπὸν ὁ Vickers νὰ ὑπῆρχον λείψανα τοῦ σώματος τοῦ Ἁγίου τριακόσια καὶ πλέον ἔτη μετὰ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ, ζητεῖ δὲ ταῦτα εἰς τὸ μεταγενέστερον Κιβώριον, λησιμονῶν τὸν ἀρχικὸν τάφον τῆς παραδόσεως καὶ τὸ Ἐγκαίνιον τοῦ ἱεροῦ Βήματος.

Καὶ εἰς τὰ μεταγενέστερα τῶν Θανμάτων Μαρτυρολόγια τῶν Ἀνανύμων εὐρίσκει ὁ Vickers σημεῖα ἀναξιοπιστίας αὐτῶν. Οὕτω: α) Εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ δευτέρου Μαρτυρολογίου τοῦ πρώτου σταδίου, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκᾶριος τὸ 876 διὰ τὸν Κάρολον τὸν Φαλακρόν, δὲν ἀναφέρεται ἡ Θεσσαλονίκη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει κατὰ τὸν Vickers ὅτι ἡ μνεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὑπάρχουσα εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, προστετέθη εἰς αὐτὸ ἀφοῦ ἐγένετο ἡ λατινικὴ μετάφρασις του, μετὰ λοιπὸν τὸ 876, β) εἰς τὸ Μαρτυρολόγιον τοῦ δευτέρου σταδίου ὁ Λεόντιος ἐμποδίζεται ὑπὸ τοῦ Ἁγίου δι' ἐνυπνίου, ὥς ἡμποδίσθησαν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Μαυρίκιος, νὰ λάβῃ λείψανον τοῦ σώματος τοῦ Ἁγίου διὰ νὰ ἀνεγείρῃ ναὸν του εἰς τὸ Σίρμιον καὶ περιορίζεται εἰς αἵματοβαφεὲς τεμάχιον ἱματίου τοῦ Ἁγίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδηλοῖ κατὰ τὸν Vickers ἀνυπαρξίαν τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου².

Ἐπειδὴ δὲ τὸ Συριακὸν Μαρτυρολόγιον, γραφὲν τὸ 411³, ἀναφέρει, ὡς θὰ ἴδωμεν, «διάκονον Δημήτριον» λατρευόμενον εἰς Σίρμιον τὴν 9ην Ἀπριλίου, τοῦτο μαρτυρεῖ κατὰ τὸν Vickers ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐλατρεῦετο εἰς Σίρμιον εἰς χρόνους παλαιότερους παντὸς ἐπάρχου Λεοντίου τῶν ἑλληνικῶν Μαρτυρολογίων καὶ πάσης μεταφορᾶς λειψάνων τοῦ Ἁγίου ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Σίρμιον. Ἐπομένως «any serious attempt to explain the demetrianic texts must take into account the liklihood that the cult of Demetrius moved from Sirmium to Thessaloniki rather than vice versa»⁴.

Ἀφοῦ δὲ ὁ ἑπαρχος Λεόντιος τῶν Μαρτυρολογίων δὲν ἡμπορεῖ, ὡς ἐλέχθη, νὰ εἶναι κατὰ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Vickers ὁ ἑπαρχος Λεόντιος τοῦ Θεοδοσιανοῦ Κώδικος τῶν ἐτῶν 412-413, ἀναζητεῖ ὁ Vickers Λεόντιον, ὁ ὁποῖος θὰ ἡμποροῦσε νὰ ἦτο ἑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 437, ὅτε Σίρμιον καὶ Θεσσαλονίκη εὐρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαρχότητα, καὶ 447/8, ὅτε ἐκτίσθησαν κατ' αὐτὸν τὰ τείχη καὶ ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μὲ τὰς ὁμοίας σφραγίδας ὀπτοπλίνθων, καὶ εὐρίσκει αὐτὸν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Λεοντίου, ἐπάρχου πόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταξὺ

1. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 339 καὶ σημ. 15.

2. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 341-343.

3. V. Popović, Sirmium, κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 671.

4. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 344/5.

434-435¹. Μαρτυρία, ότι οὗτος ἐγένετο κατόπιν ἑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ, δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχει μόνον ἡ θεωρητικὴ δυνατότης περὶ τοῦτου λόγῳ τοῦ παραλλήλου παραδείγματος τοῦ Φλαβίου Ἀνθεμίου Ἰσιδώρου, ἐπάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ 410-412², ὁ ὁποῖος ἐγένετο κατόπιν ἑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ 424³, διὰ τὴν γίνῃ ἀργότερον καὶ ἑπαρχος τῆς Ἀνατολῆς τὸ 435-436⁴.

Πρὸς ταλαιπωρίαν τοῦ Vickers αἱ μαρτυρίαι τῶν πηγῶν περὶ τοῦ ἐπάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Λεοντίου τῶν ἐτῶν 434-435 δὲν φέρουν αὐτὸν ὡς ζηλωτὴν Χριστιανὸν καὶ ἰδρυτὴν ἐκκλησιῶν, ἀφοῦ ἐπεχείρησε νὰ ἀνασυστήσῃ τοὺς τελουμένους ἄλλοτε Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας εἰς τὴν Χαλκηδόνα καὶ ἡμποδίσθη εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ὑπατίου, μεγάλου κύρους ἰδρυτοῦ καὶ ἡγουμένου τῆς ἐν Χαλκηδόνι Μονῆς τῆς Δρυός, καὶ τῶν μοναχῶν του. Σῶζει ὅμως αὐτὸν ἀπὸ τὴν κατηγορίαν εἰδωλολατρίας ὁ Vickers πάλιν μὲ τὸ παράλληλον παράδειγμα τοῦ συγχρόνου του ἐπισκόπου Χαλκηδόνας Εὐλαλίου, ὁ ὁποῖος ἠρνήθη εἰς τὸν Ὑπάτιον, ἦκιστα χριστιανικῶς, ζητηθεῖσαν ἐπέμβασίν του διὰ τὸ αὐτὸ ζήτημα. Ἀφοῦ λοιπὸν δὲν ὑπάρχει ἄλλος Λεόντιος εἰς τὸν ὀρίζοντα κατ' αὐτὴν τὴν κατάλληλον ἐποχὴν, αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸν Vickers ὁ διατελέσας κατόπιν μεταξὺ Αὐγούστου 435 καὶ 441 ἑπαρχος Ἰλλυρικοῦ δῆθεν Λεόντιος, ἐδρεῦαν εἰς Σίρμιον, ὅταν τοῦτο ἐπιπτεν εἰς χεῖρας τῶν Οὐννων, καὶ τοποθετούμενος ὑπὸ τοῦ Vickers μεταξὺ τοῦ Εὐβούλου τοῦ 436 καὶ τοῦ Θαλασίου τοῦ 439 καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ 441⁵.

Ἐπειδὴ ὅμως αἱ σφραγίδες τῶν ὀπτοπλίνθων ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης φέρουν, ὡς σημειοῦν οἱ Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου⁶, ἰνδικτιόνα 1ην καὶ 2αν, ἐνῷ τὸ ἔτος 435 ἔχει ἰνδικτιόνα 4ην καὶ τὸ ἔτος 441 ἔχει ἰνδικτιόνα 10ην, δὲν ἡμπορεῖ, συμπεραίνει ὁ Vickers, ὁ ἑπαρχος Λεόντιος τοῦ Ἰλλυρικοῦ νὰ ἔκτισε τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσα-

1. Cod. Theod. 14, 16. 3 (Νοέμβρ. 434) - Cod. Theod. 6, 28. 8 (Ἰανουάρ. 435) - Cod. Theod. 16, 5. 66 (Αὐγούστ. 435).

2. Cod. Theod. 8, 17. 2 - Cod. Theod. 8, 17. 3 - Cod. Just. I, 19. 6, - Cod. Just. 8, 57. 2 - Cod. Just 8, 58. 1 (Σεπτέμβρ. 410) - Cod. Theod. 15, 1. 50 (Νοέμβρ. 412).

3. Cod. Theod. 15, 54 (Μάιος 424) - Cod. Theod. 11, 1. 33 (Ὀκτώβρ. 424).

4. Cod. Theod. 6, 28. 8. (Φεβρουάριος 435) - Cod. Theod. 12, 1. 192 (Αὐγούστος 436).

5. M. V i c k e r s, Sirmium κ.λ., ἔ.α., σ. 348 καὶ σημ. 62, ὅπου σημειοῦται ἑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ Εὐβουλος τὴν 3ην Ἀπριλίου 436 (Cod. Theod. 8, 4. 30 καὶ 12, 1.187-8) καὶ Θαλάσιος τὴν 11ην Αὐγούστου 439 (Θεοδώρητος, II, Nov. 13) καὶ τὴν 7ην Σεπτεμβρίου 439 (Cod. Just. 2, 7. 7. - Σωζομενὸς 7, 48. 4).

6. Γ. καὶ Μ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, σ. 235: «Συχνότερον ὑπάρχει ἡ συντεταγμένη λέξις ENT συνοδευομένη ἐνίοτε ὑπὸ ἐνὸς τῶν γραμμάτων Α ἢ Β, ἥτις σημαίνει προφανῶς Ἰνδικτιῶν (indictio)». Ἡ Ἰνδικτιῶν ὅμως συγκόπτεται εἰς IN, INΔ, INΔΙ κ.ο.κ., ὅχι εἰς ΕΝΔ. Βλ. E. M a m b o u r y, «Une nouvelle lecture raisonnée des inscriptions de briques byzantines», «Byzantion» 19 (1949) 121.

λονίκης μεταξύ τῶν ἰνδικτιόνων 4ης καὶ 10ης τῶν ἐτῶν 435-441, ἀφοῦ αὐτὴ ἔχει εἰς τὰς σφραγίδας τῶν ὀπτοπλίνθων τῆς ἰνδικτιόνας 1ην καὶ 2αν. Ἀφοῦ ὁμως τὰ κείμενα μαρτυροῦν ὅτι ἐπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιος ἔκτισε βασιλικὴν εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, ἡ μόνη δυνατότης εἶναι κατὰ τὸν Vickers νὰ ἔκτισεν αὐτὴν εἰς τὸ Σίρμιον, ὅπου αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εὗρίσκετο ἀκόμη ἡ ἔδρα τοῦ ἐπαρχοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ¹.

Γνωστοῦ δὲ ὄντος, ἐξακολουθεῖ ὁ Vickers, ἐκ τῆς Νεαρᾶς XI τοῦ 535 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅτι ἡ ἔδρα τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ κατέφυγεν εἰς Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σιρμίου ὑπὸ τῶν Οὐννων τοῦ Ἀττίλα τὸ 441, εἶναι πολὺ πιθανόν, λέγει, ὡς ὑπέδειξεν ἄλλοτε καὶ ὁ Zeiller², ὅτι μετὰ τῆς ἔδρας τῆς ἐπαρχότητος μετεφέρθη καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς Θεσσαλονίκην. Ὁ θρησκευτικὸς ζήλος τοῦ Λεοντίου εἰς τὰ Μαρτυρολόγια τοῦ Ἁγίου ἐξηγεῖται κατ' αὐτὸν ἐκ τῆς δημοτικότητος τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ ἐπαρχοῦ εἰς τὸ Σίρμιον καὶ πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος ἔκτισε βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς Θεσσαλονίκην ἐν χιλιόμετρον μόνον ἀπέχουσιν τῶν ἀνακτόρων του³. Τὸ δὲ φιαλίδιον μὲ τὴν φαῖαν κόνιν, λέγει, τὸ εὑρεθὲν εἰς τὴν σημερινὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου εἰς Θεσσαλονίκην, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ Ἐγκαίνιον, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ὁ Λεόντιος ἐκ Σιρμίου διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς νέας βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου εἰς Θεσσαλονίκην. Μανθάνομεν καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα παρὰ τοῦ Vickers: Οἱ κάτοικοι τοῦ Σιρμίου δὲν ἀπεμάκρυναν ἐγκαίρως τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Οὐννων τὸ 441, διότι πρῶτον ἐθεώρουν τοῦτο προστασίαν τῆς πόλεως τῶν καὶ ἔπειτα δὲν ἐπίστευον εἰς τὰ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδρομῆς, καὶ οὕτω κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου κατεστράφη κατὰ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως τὸ 441 καὶ δὲν μετεφέρθη εἰς Θεσσαλονίκην διὰ τὴν νέαν βασιλικὴν ἐκεῖ, ἀλλὰ μετεφέρθη μόνον τὸ φιαλίδιον ἀπεξηραμένου αἵματος ὡς «Ἐγκαίνιον» ταύτης. Μετέφερον ὁμως οἱ κάτοικοι τοῦ Σιρμίου ὀλίγα ἔτη ἀργότερον, τὸ 460 (ὁ Θεοφάνης ἀνάγει τὴν μεταφορὰν εἰς τὸ ἔτος 458, παραλαμβάνων τὴν πληροφορίαν παρὰ τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκκλησ. Ἱστορ. II, 65), τὸ λείψανον τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας, τῆς ὁποίας ὁ ναὸς ἐγειτόνευε μὲ τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς ὁποίας τὸ λείψανον παραδόξως δὲν κατεστράφη κατὰ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως τὸ 441, ἀπὸ Σιρμίου εἰς Κωνσταντινούπολιν⁴. Ποῦ εὗρίσκετο ἄραγε τὸ φιαλίδιον ἀπεξη-

1. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 348.

2. J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 83, No 3.

3. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 349 καὶ σημ. 66, ὅπου παραπομπὴ εἰς Τοῦ αὐτοῦ, A Note on the Byzantine Palace at Thessaloniki, «Annual of the British School at Athens» 66 (1971) 369-371.

4. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 349 καὶ σημ. 67, ὅπου καὶ παραπομπὴ εἰς

ραμένου αίματος εἰς τὸ Σίρμιον, ὑπάρχοντος ἀκόμη τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου;

Ἀκόμη κάτι ἐνδιαφέρον: Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐορτῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας, τὴν ὁποῖαν δίδει τὸ Ἱερωνυμιανὸν Μαρτυρολόγιον, διαφέρει τῆς ἡμερομηνίας τῆς ἐορτῆς τῆς Ἁγίας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ τελευταία εἶναι προφανῶς, κατὰ τὸν Vickers, ἡ ἡμερομηνία τῆς μετακομιδῆς τῶν λειψάνων τῆς Ἁγίας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξηγεῖται, λέγει, καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὸ Σίρμιον (9η Ἀπριλίου) καὶ τῆς ἐορτῆς αὐτοῦ εἰς Θεσσαλονίκην (26η Ὀκτωβρίου). Ἡ τελευταία εἶναι πάλιν προφανῶς ἡ ἡμερομηνία τῆς μετακομιδῆς τοῦ φιαλιδίου τοῦ «Ἐγκαινίου» ἐκ τοῦ Σιρμίου εἰς Θεσσαλονίκην. Καὶ μάλιστα ἡ 26η Ὀκτωβρίου ἦτο ἡμερομηνία κατάλληλος, διὰ νὰ μετακομίσῃ ὁ Λεόντιος τὸ «Ἐγκαινιον» εἰς ἀσφαλὲς μέρος πρὸ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ χεიმῶνος¹.

Ἀπομένει ὁ «οἰκίσκος», τὸν ὁποῖον ἀναφέρουν τὰ Μαρτυρολόγια. Ὁ «οἰκίσκος» θὰ ἤμπορουσε νὰ εἶναι, ἐξακολουθεῖ τὴν εἰκοτολογίαν του ὁ Vickers, προσωρινὸν στέγασμα τοῦ «Ἐγκαινίου» εἰς τὴν ἐπιλεγείσαν θέσιν διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς βασιλικῆς τοῦ 447/8, μέχρις ὅτου γίνουν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια αὐτῆς καὶ συγκεντρωθοῦν τὰ ἀναγκαῖα χρήματα. Καὶ καταλήγει εἰς τὸ τελικὸν συμπέρασμά του ὁ Vickers: Οὕτω τοῦ Σιρμίου ἐγκαταλειφθέντος ἐν ἐρείπιοις ἦτο φυσικὸν νὰ συγκεντρωθῇ ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ διατὶ μετὰ αἰῶνας ἐπιστεῦθη ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Λεοντίου ἀναφέρεται εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ τοπογραφικὰ δεδομένα τῶν Μαρτυρολογίων, τὸ «λουτρὸν» καὶ τὸ «στάδιον», τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Θεσσαλονίκην, ταῦτα δὲν ἀποτελοῦν ἀνυπερβλήτον ἐμπόδιον, διότι, ὡς παρετήρησεν ὁ P. Lemerle²,

M. V. Brandi, Anastasia di Sirmio, Bibliotheca Sanctorum I, Rome 1967, 1046. Πρβλ. καὶ J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 84-5.

1. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 349. Ἡ ἡμερομηνία τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τοῦ Σιρμίου εἰς τὸ Ἑορτολόγιον εἶναι ἡ 25η Δεκεμβρίου. Ἀναφέρεται ὁμως καὶ δευτέρα ἐορτὴ αὐτῆς τὴν 6ην Ἰανουαρίου, ἀλλ' αὕτῃ προέρχεται ἐκ διορθώσεως. Βλ. J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 84 σημ. 3: «une deuxième fête de Sainte Anastasie est annoncée au 6 Janvier, mais c'est probablement par suite d'une retouche: le texte primitif devait donner à cet endroit le nom de Saint Anastase d'Antioche». Ἐὰν αὐτὰς τὰς δύο ἡμερομηνίας τῆς ἐορτῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας ἐννοεῖ ὁ Vickers, πῶς τότε νὰ στηριχθῇ ἡ ἐρμηνεία, τὴν ὁποῖαν οὗτος δίδει εἰς αὐτάς, ὅταν ἡ δευτέρα προέρχεται ἐκ διορθώσεως;

2. P. Lemerle, S. Démétrius de Thessalonique et les problèmes du martyrium et du transept, «Bull. de Corr. Hellen.» 67 (1953) 672: «comme la légende met le supplice du saint en relation, de façon d'ailleurs bizarre, avec des jeux du stade, et localise, le supplice dans les sous-sole voutés où se trouvait la chaufferie d'un bain, on a pensé que cet tradition déjà constituée expliquait la construction de la basilique à cet endroit: c'est possible, sinon vraisemblable, bien qu'a priori, notons-le en passant, le rapporte inverse puisse être admis, l'existence de thermes et la proximité du stade ayant pu contribuer à donner sa forme au recit du martyre». Ἐὰν ὁμως ἡ παράδοσις προηγήθη τῆς τοποθεσίας, τότε πῶς ἐδημιουργήθη

ἀκριβῶς ή ὕπαρξις τοῦ «λουτροῦ» καί ή γειτνίασις τοῦ «σταδίου» συνετέλεσαν εἰς τήν διαμόρφωσιν τῆς παραδόσεως¹.

Ἀτυχῶς διὰ τὸν συγγραφέα ἀνυπέρβλητον ἐμπόδιον δι' ἑλὴν αὐτὴν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀποτελεῖ κατὰ ἄλλο, τὸ ὅποιον διὰ θαύματος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ. Ὁ ἐπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τοῦ ἔτους 441/2, ὁ καταφυγὼν εἰς Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σιρμίου τοῦ 441, δὲν ὠνομάζετο Λεόντιος, ἀλλὰ Ἀπραίεμιος καὶ δὲν ἐποίησεν ὅσα ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς. Ὀνομάζει αὐτὸν ρητῶς ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὴν γνωστὴν εἰς τὸν συγγραφέα Νεαράν XI αὐτοῦ τοῦ 535: «...Apraemius praefectus praetorio de sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat...»². Οὐδεὶς λοιπὸν Λεόντιος ἔκτισε βασιλικὴν πρῶτον εἰς τὸ Σίρμιον μετὰ 436-439 καὶ οὐδεὶς Λεόντιος κατέφυγεν εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 441/2 μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης τὸ 441 φέρων «Ἐγκαίνιον», διὰ νὰ κτίσῃ καὶ εἰς αὐτὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου τὸ 447/8. Ὁλόκληρον τὸ οἰκὸδόμημα τῶν ἐπαλλήλων ὑποθέσεων τοῦ συγγραφέως οὕτω καταρρέει. Ὁ συγγραφεὺς ἔκαμεν ἐπίπονον καὶ ἐπαινετὴν προσπάθειαν νὰ λύσῃ τὰ ἀποθαρρύναντα πολλοὺς ἐρευνητὰς δυσκολώτατα προβλήματα, τὰ ὅποια παρουσιάζει ἡ ἀρχὴ τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Πρὸ τῶν δυσκολιῶν ὅμως ἐστηρίχθη ὑπερβολικῶς εἰς πιθανοφανεῖς μὲν, ἀλλ' ἀναποδείκτους ὑποθέσεις.

Δὲν εἶναι βεβαίως εὐκόλον νὰ παρακολουθήσωμεν σήμερον ἐπιστημονικῶς τὰς ἀρχὰς τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἡ ὁποία τοπικῶς περιορισμένη κατὰ τοὺς πρώτους αὐτῆς αἰῶνας φωτίζεται μόνον ὑπὸ τῆς παραδόσεως. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραβλέψωμεν τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ παράδοσις ἔχει δύναμιν συντηρήσεως ἱστορικῶν στοιχείων πάντοτε, ἔστω καὶ παραμορφωμένων, καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀπορρίπτεται ἐξ ὀλοκλήρου ἄνευ ἀδιασείστων ἀντιθέτων ἀποδείξεων, ἄλλως θὰ κατέρρεεν ὀλόκληρος ἡ Ἀγιολογία, ἡ ὁποία εἰς τὴν παράδοσιν στηρίζεται.

τοιαυτὴ παράδοσις μὲ στάδιον καὶ ὑπόκαυστον λουτροῦ; Ἐὰν ἡ τοποθεσία ἐδημιούργησε τὴν παράδοσιν, τότε διατὶ ἐξελέγη ἡ περίεργος τοποθεσία αὐτὴ διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς βασιλικῆς; Πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ παράδοσις ἀληθεύει καὶ ὅτι διητηρεῖτο ἀρχικὴ λατρεία τοῦ Ἁγίου πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τῆς πρώτης βασιλικῆς εἰς τὴν τοποθεσίαν ἐκείνην, μετὰ τὸ τοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου.

1. M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 350.

2. Justiniani, Novellae, XI (14 Ἀπριλίου 535). Ἐκδ. R. Schoell - G. Kroll. Bero-lini 1954, σ. 94: «...cum antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem Attilanis temporibus ejusdem locis devastatis Apraemius praefectus praetorio de Sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat...necessarium duximus ipsam gloriosissimam praefecturam, quae in Pannoniam fuerat constituta, juxta Pannoniam in nostra felicissima patria collocare...».

Ἀπὸ τὴν παράδοσιν λοιπὸν αὐτὴν περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἡμποροῦμε νὰ διαχωρίσωμε τρία στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ἐπιναλαμβανόμενα σταθερῶς καὶ ἡμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς περιέχοντα ἱστορικὴν ἀνάμνησιν, καὶ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὰ ὅσον τὸ δυνατόν ἀνεπηρεάστως ἀπὸ τὴν λοιπὴν ἁγιογραφικὴν ποικιλομορφίαν. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι: α) Ὅτι ἐπὶ Μαξιμιανοῦ Γαλερίου ἐμαρτύρησεν ἅγιος ὀνόματι Δημήτριος, β) ὅτι ἐπαρχὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὀνόματι Λεόντιος ἀνήγειρε μέγαν ναὸν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ γ) ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀναμειγνύεται τὸ Σίρμιον καὶ μαρτυρεῖται ἀνεγερσις ναοῦ τοῦ Ἁγίου καὶ εἰς αὐτό.

α) Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀγίου. Κατὰ σταθερὰν παράδοσιν ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Γαλερίου. Πότε ὅμως καὶ ποῦ; Πότε ἐμαρτύρησεν, ἐπὶ Γαλερίου ὄντος ἀκόμῃ καίσαρος ἢ ἐπὶ Γαλερίου γενομένου αὐγούστου; Ὁ C. Galerius Valerius Maximianus εἶχεν ἀνακηρυχθῆ καίσαρ ὑπὸ τοῦ αὐγούστου Διοκλητιανοῦ εἰς τὴν Νικομήδειαν τὴν 1ην Μαρτίου τοῦ 293 μ.Χ.¹ καὶ ἐγένετο αὐγούστος μετὰ τοῦ Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ τὴν 1ην Μαΐου τοῦ 305 μ.Χ., ὅτε παρητήθησαν οἱ πρῶτοι αὐγούστοι τῆς Τετραρχίας Διοκλητιανὸς καὶ Μαξιμιανός². Ἀπέθανεν εἰς τὴν Σαρδικὴν τὸν Μάϊον τοῦ 311 μ.Χ.³. Θεωρητικῶς λοιπὸν ὁ Ἅγιος Δημήτριος πρέπει νὰ ἐμαρτύρησεν μίαν 26ην Ὀκτωβρίου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 303 μ.Χ., ὅτε ἐξεδόθη τὸ πρῶτον διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ περὶ διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν, καὶ 311 μ.Χ., ὅτε ἐξεδόθη τὸ διάταγμα τοῦ Γαλερίου περὶ ἀνεξιθρησκείας, τὸ ὁποῖον ἐπαυσεν ἐπισήμως τοὐλάχιστον τὸν διωγμὸν τῶν Χριστιανῶν⁴. Μὲ τὸ πρῶτον

1. Βλ. B. Niese - Hohl, Grundriss der römischen Geschichte. 5. Aufl., München 1923, σ. 386. E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches. Τόμ. Ι, Wien 1928., σ. 98.

2. Βλ. B. Niese - Hohl, ἑ.ἀ., σ. 393. E. Stein, ἑ.ἀ., σ. 123.

3. Βλ. B. Niese - Hohl, ἑ.ἀ., σ. 394. Ἀπέθανε τέλος Ἀπριλίου ἢ ἀρχὰς Μαΐου κατὰ τὸν E. Stein, ἑ.ἀ., σ. 134 (αὐτὸ θί, σημ. 4: πηγαὶ καὶ βιβλιογραφία). Ἀπέθανε «horrenda tabe consumptus», κατὰ τὸν Lactantius, De mortibus persecutorum, 35. Βλ. J. Moréau, Lactance, De la mort des persecuteurs (1954), σ. 396. Ἡ μεταφορὰ τῶν λειψάνων του εἰς τὴν Ροδόνην τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνεγείρει ὡς οἰκογενειακὸν τοῦ Μανωλεῖον κατέστη ἀδύνατος μετὰ μάλιστα τὴν νίκην τοῦ Λικινίου εἰς Campus Eginus τὸ 313 κατὰ Μαξιμίνου, ἀφοῦ ὁ Λικίνιος ἐξετέλεσε καὶ τὴν χήραν τοῦ Γαλερίου εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 314. Βλ. H. Grégoire εἰς «Byzantion» 13 (1938) 565.

4. Τὸ πρῶτον διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ περὶ διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν ἐξεδόθη τὴν 23ην Φεβρουαρίου τοῦ 303. Ἐξεδόθησαν ἄλλα τρία διατάγματα τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι τοῦ 304 καὶ ὁ διωγμὸς διήρκεσε μὲ διαλείμματα μέχρι τῆς 30ῆς Ἀπριλίου τοῦ 311, ὁπότε ἐξεδόθη τὸ διάταγμα ἀνεξιθρησκείας τοῦ Γαλερίου, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, τὸ ὁποῖον ἐπαυεν ἐπισήμως τὸν διωγμὸν, ἀλλ' οὗτος ἐξηκολούθησεν ἀνεπισήμως καὶ μέχρι τοῦ 313 εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τοῦτο ἐπρόκάλυψε τὴν ἑκδοσιν τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Λικινίου τὸ 313 εἰς τὸ Μεδιόλανον, ἢ ὁποῖα ὀνομάζεται συνήθως Διάταγμα τοῦ Μεδιολάνου. Βλ. B. Niese - Hohl, ἑ.ἀ., σ. 391 καὶ σ. 394. E. Stein, ἑ.ἀ., σ. 121 καὶ

ὅμως διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ τῆς 23ης Φεβρουαρίου τοῦ 303 μ.Χ. οὐδείς ἐθανατώθη. Ἀφηρεθήσαν δι' αὐτοῦ τὰ πολιτικά δικαιώματα ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, ἀπηγορεύθη ἡ ἀπελευθέρωσις δούλων Χριστιανῶν καὶ διετάχθη ἡ καταστροφή χριστιανικῶν ναῶν καὶ ἡ καῦσις ἱερῶν βιβλίων τῶν Χριστιανῶν. Ὅτε κατόπιν ἐπεχειρήθη δις πυρπόλησις τῶν ἀνακτόρων τῆς Νικομηδείας, ὅπου εὕρισκοντο ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Γαλέριος, ἐξετελέσθησαν ὡς ὑποπτοι τῆς ἀπολείρας τοῦ ἐμπρησμοῦ ὁ ἐπίσκοπος Νικομηδείας καὶ ὅσοι Χριστιανοὶ τῆς πόλεως κατέστη δυνατόν νὰ συλληφθοῦν. Δὲν ἐγένοντο συλλήψεις καὶ ἐκτελέσεις εἰς ὅλον τὸ Κράτος. Ὑποψίαι κατόπιν ὑποκινήσεως ὑπὸ Χριστιανῶν ἐπαναστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐξεδηλώθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Καππαδοκίαν καὶ εἰς τὴν Συρίαν καὶ αἱ ὁποῖαι κατεπνίγησαν, ἐπροκάλεσαν δευτέρον διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ διὰ τὴν σύλληψιν δλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ Κλήρου τοῦ Κράτους, ὁ ὁποῖος διὰ τρίτου διατάγματος ἐξηναγκάσθη ἐντὸς τῆς φυλακῆς νὰ προσφέρῃ εἰδωλολατρικὰς θυσίας ἢ νὰ ἀποθάνῃ. Καὶ μόνον τὸ 304 μ.Χ. τέταρτον διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐθετεν ὅλους τοὺς πολίτας τοῦ Κράτους πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ νὰ προσφέρουν θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ Κράτους ἢ νὰ ἀποθάνουν. Τότε ἤρχισεν ὁ μέγας διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν, ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὴν Δύσιν, ὅπου δὲν ὑπῆρχον πολλοὶ Χριστιανοί, κατέπαυσε τὸ 306 μ.Χ., εἰς δὲ τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ὑπῆρχον πάμπολλοι Χριστιανοί, διήρκεσεν ἀνεπιστήμως καὶ μετὰ τὸ διάταγμα ἀνεξιθρησκείας τοῦ Γαλερίου τοῦ 311 μ.Χ., μέχρι τοῦ λεγομένου Διατάγματος τοῦ Μεδιολάνου τοῦ 313 μ.Χ., ὅπερ ἐξεδόθη ἀκριβῶς διὰ τὴν πιστὴν τήρησιν τοῦ διατάγματος τοῦ 311 τοῦ Γαλερίου καὶ ἐξ ἀφορμῆς πολλῶν παραβάσεων τούτου¹. Ὁ Δημήτριος λοιπὸν, μαρτυρήσας ἐπὶ Γαλερίου καὶ ὄχι ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, πρέπει κατὰ τὰ ἀνωτέρω νὰ ἐμαρτύρησε μετὰ τὸ τ ε τ α ρ τ ο ν διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ τοῦ 304 μ.Χ. ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐπὶ Γαλερίου ἀφ' ἑτέρου, μετὰ λοιπὸν τὴν 1ην Μαΐου τοῦ 305 μ.Χ. ἐπὶ αὐγούστου πλέον τοῦ Γαλερίου, τὴν 26ην δηλαδὴ Ὀκτωβρίου τοῦ 305 μ.Χ.

Ποῦ ὅμως ἔλαβε χώραν τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀγίου; Ὁ Γαλέριος, ὡς Καῖσαρ ἀπὸ 1ης Μαρτίου τοῦ 293 μ.Χ., εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὸ Σίρμιον. Ὡς παρετήρησεν ὅμως ὁ W. Seston, ἀπὸ τοῦ 298/9 ἤρχισε νὰ λειτουργῇ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην νομισματοκοπεῖον τοῦ Γαλερίου καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπὸ τοῦ 298/9 ἤρχισαν τὰ ἔργα τοῦ Γαλεριανοῦ ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὰ ὁποῖα διήρκεσαν, λίαν πιθανῶς, καὶ μέχρι τοῦ 311 μ.Χ., τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Γαλερίου². Ὁ Γαλέριος λοιπὸν εὕρισκετο

σημ. 4, σ. 122 καὶ σημ. 1. Πρβλ. καὶ J. R. K n i p f l i n g, *The Edict of Galerius reconsidered*, «Revue Belge de Philologie» 1 (1922) 693.

1. Βλ. ἐνταῦθα σελ. 286, σημ. 1.

2. W. S e s t o n, *Diocletien et la Tetrarchie I*, 1946, σ. 392. Πρβλ. M. V i c k e r s, *The Hippodrome at Thessaloniki*. «Journ. of Roman Studies» 1972, σ. 26, σημ. 20. Ἡ ὑπαρξὶς ἀνα-

ἀπὸ τοῦ 298/9 συχνότερον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου σχεδὸν μετέφερε τὴν ἔδραν του καὶ ὅπου ἐκτιζεν ἀνάκτορα παρακολουθῶν τὰς ἐργασίας. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐμαρτύρησεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὥς λέγει ἡ παράδοσις εἰς τὸ παλαιότερον Μαρτυρολόγιον τῶν Ἀωνόμων, καὶ ὄχι εἰς τὸ Σίρμιον, ὥς ὑπεστήριξαν νεώτεροι.

Προβλήματα πάντως δημιουργεῖ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ «παλαιότερον μαρτυρολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης» δὲν ἀναγράφεται ἅγιος μὲ τὸ ὄνομα Δημήτριος, ἐνῶ, τοῦναντίον, εἰς τὸ ἐπὶ παλαιότερου ἑλληνικοῦ μαρτυρολογίου βασιζόμενον Συριακὸν ἀναφέρεται «διάκονος καὶ μάρτυς Δημήτριος ἐν Σιρμίῳ», εἰς τρία δὲ ἄλλα λατινικὰ χειρόγραφα σημειοῦται «in Sirmia Demetrii diaconi»¹. Διὰ ταῦτα ὁ καλύτερος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς ἁγιογραφίας Hippolyte Delehaye ἐθεώρησε πιθανὸν ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Σιρμίῳ εἶναι παλαιότερα τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ².

κτόρων τοῦ Γαλερίου εἰς Θεσσαλονίκην μαρτυρεῖται τὸ ἐνωρίτερον εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου: P. Gr. 116, στ. 1180: (Γαλέριος) *Μαξιμιανός... ἐπὶ τὰς βασιλείους αὐλὰς ἐπανάχετο*. Ρητὴ μαρτυρία περὶ ἀνεγέρσεως ἀνακτόρων ὑπὸ τοῦ Γαλερίου εἰς Θεσσαλονίκην ὑπάρχει εἰς τὸ Μηνολόγιον Βασιλείου Β', τόμ. Ι, σ. 83: *Μαξιμιανοῦ βασιλεια κτίζοντας ἐν Θεσσαλονίχῃ*.

1. Τὸ «παλαιότερον μαρτυρολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης» (χαρακτηρισμὸς τοῦ Α. Σιγᾶλα, Νικητὴ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. ΕΕΒΣπ. 12, 1936, σ. 319) εἶναι τὸ Martyrologium Hieronymianum, ἐκδ. J. -B. de Rossi - L. Duchesne, ASS. Nov. II, Bruxelles 1894, σ. LVI, τὸ ὁποῖον περιέχει περιλήψιν Συριακοῦ Μαρτυρολογίου, ὅπου διὰ τὴν 9ην Ἀπριλίου σημειοῦται: *Ἐν Σιρμίῳ Δημήτριος*. Τὰ λατινικὰ χειρόγραφα εἶναι οἱ κώδικες: Epternacensis, Bernensis καὶ Wissenburgensis, ὅπου διὰ τὴν 5ην τῶν Ἰδῶν Ἀπριλίου σημειοῦται: *In Sirmia Deme trii Diaconi*. Βλ. ASS. Nov. II, 41. Βάσει τούτων λέγει ὁ H. Dehaye, Les légendes κ.λ., σ. 108: «en effet, les anciens martyrologes ne connaissent point Démétrius de Thessalonique; mais ils annoncent au 9 avril un Démétrius à Sirmium. Le martyrologe syriaque dit simplement ἐν Σιρμίῳ Δημήτριος, les trois principaux manuscrits de l'Hieronymien sont d'accord sur la leçon 'in Sirmia Demetrii Diaconi'. L'abrégé syriaque est antérieur à la date de la basilique de Léontius. Un S. Démétrius était donc honoré à Sirmium avant l'arrivée des reliques dont parle la légende. N'est-il pas vraisemblable que son culte se répandit au dehors et que Thessalonique, enrichie par la libéralité du préfet d'Illyrie, d'une relique précieuse du saint, lui éleva une basilique qui éclipsa bientôt le premier sanctuaire dédié au martyr dans sa ville natale? Αὐτὴ ἡ εἰκασία τοῦ Delehaye ἐδημιούργησεν ὅλα τὰ προβλήματα.

2. Πρώτος ἐξέφρασε τὴν γνώμην αὐτὴν ὁ E. Lucius, Die Anfänge des Heiligenkults, Tübingen 1904, σ. 227, σημ. 3, τὴν ὁποίαν παραλαβὼν ἐνίσχυσεν ὡς ἐξῆς ὁ Dehaye, Les légendes κ.λ., σ. 107: «Le commencement obscur et l'éclosion tardive du culte de ce martyr, l'emplacement de son tombeau en pleine ville et au milieu des édifices profanes, τῶν περιβόλων τοῦ δημοσίου λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου, donnent je ne sais quel aspect anormal à la gloire posthume de S. Démétrius. Ce n'est pas ainsi que les églises particulières avaient coutume de rendre à leurs martyrs propres les honneurs publics. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Les origines du culte des martyrs, 2a ἐκδ., Bruxelles 1933, σ. 228. Βλ. ἐνταῦθα σελ. 269, σημ. 2.

Τὸ Συριακὸν Μαρτυρολόγιον χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Ρορονιέ εἰς τὸ ἔτος 411¹ καὶ μαρτυρεῖ βεβαίως παλαιὰν λατρείαν Ἀγίου Δημητρίου εἰς τὸ Σίρμιον. Μία μάλιστα *passio* τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, τὴν ὁποίαν ἐπεσήμανεν ὁ J. Zeiller, φέρει αὐτὸν ὡς γεννηθέντα εἰς τὸ Σίρμιον² καὶ ἐπιβεβαίωι οὕτω τὴν ὑπαρξιν παραδόσεως ἐν Σιρμίῳ παραλλήλου πρὸς ἐκείνην τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ ἐν Σιρμίῳ ὁμῶς διάκονος Δημήτριος τοῦ Συριακοῦ μαρτυρολογίου καὶ τῶν λατινικῶν χειρογράφων καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ πολίτης Δημήτριος τοῦ παλαιότερου μαρτυρολογίου τῶν Ἀωννύμων ἔχουν διαφορετικὴν ἡμερομηνίαν μαρτυρίου (9ην Ἀπριλίου ὁ εἰς - 26ην Ὀκτωβρίου ὁ ἄλλος), ὥσάν νά ἐπρόκειτο περὶ δύο διαφορετικῶν, ἀλλὰ συνωνύμων Μαρτύρων, καὶ τοῦτο ἔκαμε παλαιότερον τὸν Tafrali καὶ τοὺς Σωτηρίου νά ὑποστηρίξουν τὴν ὑπαρξιν δύο Δημητρίων, ἐνὸς εἰς τὸ Σίρμιον καὶ ἐνὸς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην³. Καὶ πράγματι, ὁ διάκονος Δημήτριος τοῦ Σιρμίου ἐμαρτύρησεν 9ην Ἀπριλίου μὲ τὸ τρίτον διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου συνελήφθη, ὡς εἶδομεν, ὅλος ὁ χριστιανικὸς Κλῆρος τοῦ Κράτους, ἐνῶ ὁ πολίτης Δημήτριος τῆς Θεσσαλονίκης ἐμαρτύρησε τὴν 26ην Ὀκτωβρίου μὲ τὸ τέταρτον διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶδομεν, ἐτέθησαν πρὸ τοῦ διλήμματος τῆς θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς ἢ τοῦ θανάτου ὅλοι οἱ ὑπήκοοι τοῦ Κράτους. Οὕτως οἱ δύο Δημήτριοι ἔχουν δύο διαφορετικὰς ἡμερομηνίας μαρτυρίου καὶ αἱ ἡμερομηνίαι τοῦ μαρτυρίου τῶν Μαρτύρων δὲν μετεκινεῖντο αὐθαίρετως, διότι εἶχον καθιερώσει τὴν ἐτησίαν λατρείαν ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μαρτύρων καὶ εἶχον ληφθῇ ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς δίκης εἰς τὰ ρωμαϊκὰ δικαστήρια, τὰ ὁποῖα εἶχον καταδικάσει τοὺς ἐκτὸς Νόμου Χριστιανοὺς τῶν Διωγμῶν. Ὑπῆρξαν λοιπόν, κατὰ τὰ φαινόμενα, δύο παραδόσεις περὶ Ἀγίου Δημητρίου, μίᾳς εἰς τὸ Σίρμιον καὶ μίᾳς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τοῦτο δὲν συνάγεται μόνον ἐκ τῶν δύο διαφορετικῶν ἡμερομηνιῶν. Λατρεῖαν Ἀγίου Δημητρίου καὶ μακρὰν παράδοσιν περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ Σίρμιον μαρτυρεῖ α) ἡ ὑπαρξις ναοῦ τοῦ Ἀγίου εἰς αὐτό, σωζομένου τοῦλάχιστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΑ' αἰῶνος⁴, β) αἱ ἐπικλήσεις τοῦ Ἀγίου ὑπὸ τῆς τοπικῆς Ἐκ-

1. V. Ρορονιέ, Sirmium, ville impériale. Akten des 7. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Trier 1965. Vatican city/Berlin 1969, σ. 671. Εἰς M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 337, σημ. 8.

2. J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 82 καὶ σημ. 3: ASS. Oct. 4, σ. 57/8.

3. O. Tafrali, Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919, σ. 65, σημ. 2. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 9 κ.ε. Τὸ δὲ ἡ ἡμερομηνία καὶ ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου εἶναι τὰ μόνον ἀσφαλῆ κριτήρια διαχωρισμοῦ δύο ὁμωνύμων Μαρτύρων ἢ Ἀγίων βλ. εἰς H. Delhaye, Cinq leçons sur la méthode hagiographique, Brüssel 1934, σ. 13 κ.ε., σ. 30 καὶ 32.

4. Βλ. J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 83, σημ. 1: D'après un acte de donation du comte palatin Rado en 1055, publié par Pray, Specimen hierarchiae Hungaricae, Parag. I, p. 229, reproduit dans Farlati-Coletti, Illyricum Sacrum, τ. VII, p. 546.

κλησίας τοῦ Σιρμίου ὡς πάτρωνος αὐτοῦ¹ καὶ γ) τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τῆς σημερινῆς Γιουγκοσλαβίας Μητροβίτσα (=Δημητροβίτσα), τῆς εὐρισκομένης εἰς τὴν θέσιν περίπου τοῦ παλαιοῦ Σιρμίου, ὄνομα τὸ ὁποῖον σημαίνει «πόλις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου». Ἡ σύγχυσις τῶν δύο παραδόσεων ἐπῆλθε κατόπιν ἐκ τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο αὐτῶν πόλεων, τὸν ὁποῖον θὰ ἴδωμεν.

Παραμένει ὁμως ἀκόμη ἀναπάντητον τὸ ἐρώτημα, διατί εἰς τὸ παλαιότερον Μαρτυρολόγιον, τὸ Ἱερωνυμιανόν, δὲν ἀναφέρεται ἅγιος Θεσσαλονίκης ὀνόματι Δημήτριος, ἐνῶ εἰς τὸ ἐντὸς αὐτοῦ ἐν μεταφράσει περιεχόμενον Συριακὸν ἀναφέρεται διάκονος Δημήτριος μαρτυρήσας εἰς τὸ Σίρμιον;

Τὸ γεγονός πάντως, ὅτι ἅγιος Θεσσαλονίκης ὀνόματι Δημήτριος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ παλαιότερον Μαρτυρολόγιον, δὲν πρέπει νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ὑπόψιν, ὅτι τοιοῦτος ἅγιος δὲν ὑπῆρξεν. Ὑπάρχουν παράλληλα παραδείγματα πείθοντα περὶ τοῦτου. Εἰς τὴν «ζωφόρον τῶν μαρτύρων» (Kalenderfries) π.χ.τῆς Ροτόνας, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου λεγομένης, τῆς Θεσσαλονίκης ἀπεικονίζονται διὰ ψηφιδωτῶν μάρτυρες, ἀναγραφόμενου παραπλεύρως ἐκάστου τοῦ ὀνόματός του καὶ τοῦ μηνὸς τῆς ἐορτῆς του, οἱ ὅποιοι δὲν ἀναφέρονται εἰς οὐδὲν Μαρτυρολόγιον καὶ ἐὰν δὲν εἶχομεν τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ἐκεῖ, θὰ ἦσαν δι' ἡμᾶς ἀνύπαρκτοι. Ὅπως π.χ. ὁ Λέων εἰς τὸ ΝΑ διάχωρον τῆς ζωφόρου², ὁ Ὀνησιφόρος εἰς τὸ Ν διάχωρον τῆς ζωφόρου³, ὁ Θερῖνος εἰς τὸ ΒΑ διάχωρον τῆς ζωφόρου⁴ κ.ἄ. Οὕτω καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος, δὲν ἀναφέρεται μὲν εἰς τὸ παλαιότερον Μαρτυρολόγιον, ὑπάρχουν ὁμως ἐνδεί-

1. Βλ. J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 83, σημ. 2: Les litaniae sanctorum Sirmiensi, dont une copie m'a été fournie à Mitrovica, le nomment deux fois de suite: Sancte Demetri Diacone martyr, Sancte Demetri dioceseos patrone martyr. Βλ. καὶ αὐτὸ θ' ἰ, σ. 89-90.

2. Βλ. Θεοχάρη Παζαρά, Ἡ Ροτόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 34, πίν. 10 καὶ 18. (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἱδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ὁδηγοὶ Μνημείων Μακεδονίας, ἀριθ. 5). Ὁ ταυτίσας τοὺς μάρτυρας τῆς «ζωφόρου» ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ Μηνολόγιον Βασιλείου Β' καὶ πρὸς τὸ Synaxarium Constantinopolitanum E. Weigand, Der Kalenderfries von Hagios Georgios in Thessalonike. Datierung, Ideen und kunstgeschichtliche Stellung, BZ 39 (1930) 116-145, λέγει, σ. 123: 8. Λέων, στρατιώτης, μ. Ἰουνίου: Ein Soldatenheiliger dieses Namens findet sich, soweit ich sehe, in keinem älteren Kalendarium.

3. Βλ. Θεοχάρη Παζαρά, Ἡ Ροτόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σ. 34, πίν. 11 καὶ 20. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ E. Weigand, Der Kalenderfries κ.λ., ἔ. ἄ. σ. 123: 9. Ὀνησιφόρος, στρατιώτης, μ. Αὐγούστου: Ein Soldatenheiliger Onesiphoros ist m. W. nirgends bekannt.

4. Βλ. Θεοχάρη Παζαρά, Ἡ Ροτόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σ. 35, πίν. 16 καὶ 30. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ E. Weigand, Der Kalenderfries κ.λ., ἔ. ἄ., σ. 124: 15. Θερῖνος, στρατιώτης, μ. Ἰουλίου: Ein Soldatenheiliger dieses Names im Juli ist nicht bekannt.

ξεις παλαιότητας λατρείας του εἰς Θεσσαλονίκην, παλαιότερας τῆς καταστροφῆς τοῦ Σιρμίου τὸ 411, τὰς ὁποίας θὰ ἴδωμεν περαιτέρω καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπιτρέπουν τὸ συμπέρασμα, ὅτι Ὁ Ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης δὲν ὑπῆρξεν καὶ ὅτι ἡ λατρεία του μετεφέρθη εἰς Θεσσαλονίκην ἐκ τοῦ Σιρμίου μετὰ τὴν καταστροφὴν τούτου τὸ 411.

Προηγουμένως ὅμως θὰ ἡμπορούσαμεν ἴσως νὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν πιθανοφανῆ ἐξηγήσιν τοῦ περιέργου γεγονότος, ὅτι οὔτε τὸ Ἱερωνυμιανὸν Μαρτυρολόγιον οὔτε τὸ εἰς αὐτὸ ἐν μεταφράσει περιεχόμενον Συριακὸν (*breviarium syriacum*) ἀναφέρουν ἅγιον Θεσσαλονίκης ὀνόματι Δημήτριον, ἐνῶ εἰς τρία λατινικὰ χειρόγραφα τοῦ Ἱερωνυμιανοῦ ἀναφέρεται: *In Sirmia Demetrii Diaconi* καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Συριακοῦ ἀναφέρεται: *Ἐν Σιρμίῳ Δημήτριος*.

Τὸ Ἱερωνυμιανὸν Μαρτυρολόγιον συνετάγη εἰς τὴν Ἱταλίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ὑπέστη κατόπιν ἐπανειλημμένας διευρύνσεις διὰ διαφόρων προσθηκῶν¹. Ἦρχισεν ὡς κατάλογος ρωμαίων ἐπισκόπων καὶ μαρτύρων τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος, εἰς τὸν ὁποῖον περιελήφθησαν μόνον τρεῖς ἅγιοι τῆς Ἀφρικανικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι εἶχον γίνει δεκτοὶ εἰς Ρώμην καὶ ἐλατρεύοντο εἰς αὐτήν. Διηρύνθη κατόπιν διὰ τῆς ἀποδοχῆς Ἀφρικανικοῦ τοπικοῦ Μαρτυρολογίου, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ μετὰ τὴν σειρὰν του εἶχεν ἀποδεχθῆ λίαν περιωρισμένον ἀριθμὸν ρωμαίων ἁγίων τῆς Ἱταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας. Μετεβλήθη, τέλος, εἰς Οἰκουμενικὸν Μαρτυρολόγιον Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διὰ τῆς προσθήκης περὶ τὸ 530 ἐνὸς Μαρτυρολογίου τῆς Ἀνατολῆς², τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν H. Delehaye συνετάγη καὶ τοῦτο εἰς Ἱταλίαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνος³.

Τὸ Μαρτυρολόγιον τοῦτο τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν ὡς βάσιν του ἄρειανὸν Μαρτυρολόγιον τῆς Νικομηδείας, συνταχθὲν περὶ τὸ 370, τὸ ὁποῖον τὸ 411/2 μετεφράσθη εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν εἰς τὴν Ἑδεσσαν τῆς Συρίας (*martyrologium syriacum*)⁴. Τούτου ἑλληνικὴν μετάφρασιν περιέλαβε τὸ 530 τὸ Ἱερωνυμιανὸν Μαρτυρολόγιον, τὴν λεγομένην *breviarium syriacum*.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως αὐτὴν, τέλη 5ου καὶ ἀρχὰς 6ου αἰῶνος, ἡ λατρεία πολλῶν μαρτύρων τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταφυτεύεται εἰς Ἱταλίαν⁵. Ἡ μετα-

1. Βλ. L. Duchesne, Les sources du martyrologe Hiéronymien, «Mélanges d'Archéologie et d'Histoire» 5 (1885) 120 κέ. Πρβλ. J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 85, σημ. 4.

2. E. Weigand, Der Kalenderfries κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 125 καὶ σημ. 1. H. Delehaye, Cinq leçons sur la méthode hagiographique, Brüssel 1934, σ. 52.

3. Βλ. E. Weigand, Der Kalenderfries κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 125 καὶ σημ. 1. H. Delehaye, Cinq leçons κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 52.

4. Βλ. E. Weigand, Der Kalenderfries κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 126.

5. Τοὺς μάρτυρας τούτους παρακολουθεῖ ὁ J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 121/2.

φύτευσις και ἡ διάδοσις αὐτῆ τῆς λατρείας Μαρτύρων τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς τὴν Ἱταλίαν ἐρμηνεύεται κατὰ μέγα μέρος πρῶτον ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιθέσεων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος εἰς τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως, αἱ ὁποῖαι ἐπροκάλεσαν ἔξοδον πληθυσμῶν τῶν χωρῶν τούτων πρὸς τὴν Ἱταλίαν, συναποφερόντων τὰ τιμαλφῆ των, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ λείψανα τῶν ὑπ' αὐτῶν λατρευομένων ἁγίων. (Παρόμοιον τι συνέβη καὶ εἰς νεωτέρους χρόνους μετὰ τοὺς πρόσφυγας τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς τοῦ 1922, οἱ ὁποῖοι ἔφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς θαυματουργοὺς εἰκόνας τοῦ τόπου των, ὡς π.χ. τὴν Παναγίαν τοῦ Σουμελά, τὴν Παναγίαν τῆς Μηχανιώνας κ.ἄ.). Δεύτερον, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος κατάγεται ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἐκ τῆς Παννονίας (ἀπὸ τῶν Ἰλλυριῶν Διοκλητιανοῦ καὶ τῶν ἡμέσων προκατόχων του, τῶν καισάρων Κωνσταντίου Χλωροῦ καὶ Γαλερίου Μαξιμιανοῦ, μέχρι τῶν ἐκ Παννονίας ἀδελφῶν Βαλεντινιανοῦ Α' καὶ Βάλη καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ πρώτου Γρατιανοῦ) καὶ τῆς ὁποίας μέλη ἐλάτρευον ὀρισμένους ἁγίους τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Καί, τρίτον, καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες διέτριβον συχνὰ κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα εἰς τὸ Σίρμιον¹.

Οὕτως ἴσως ἐξηγεῖται διατὶ ὁ μάρτυς τοῦ Σιρμίου Δημήτριος σημειοῦται εἰς τὸ ἐν Ἱταλίᾳ συνταχθέν Ἱερωνυμιανὸν Μαρτυρολόγιον² καὶ περιελήφθη εἰς τὸ ἐν Ἱταλίᾳ ἐπίσης συνταχθέν καὶ εἰς τὸ Ἱερωνυμιανὸν ἐνσωματωθέν Μαρτυρολόγιον τῆς Ἀνατολῆς (εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Συριακοῦ-breviarium syriacum)³, ἐνῶ ἡ τύχη τοῦ Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἦτο διαφοροετική.

Ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Συριακοῦ (breviarium syriacum), συνεπῶς καὶ ἐκ τοῦ προτύπου τοῦ Συριακοῦ (τοῦ martyrologium syriacum), τοῦ ἀρειανοῦ δηλαδὴ Μαρτυρολογίου τῆς Νικομηδείας τοῦ 370 περίπου, καταφαίνεται ὅτι περὶ τὸ 370 πολλοὶ ὀλίγοι τοπικοὶ μάρτυρες ἐλατρεύοντο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ οὐδεὶς ἀκόμη Δημήτριος. Ἦσαν οὗτοι: Ἐξ ἄρρενες μάρτυρες (Φρόντων μετὰ τριῶν ἀγνώστων, Θεόδουλος καὶ Ἀγαθόπους) καὶ δύο θήλεις (Χιονία καὶ Ἀγάπη). Εἰς τούτους ἤμπορουν νὰ προστεθοῦν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἐλληνικῆς πηγῆς τοῦ Ἱερωνυμιανοῦ Μαρτυρολογίου (τοῦ ἐνσωματωθέντος Μαρτυρολογίου τῆς Ἀνατολῆς) τρεῖς ἄνδρες (Ἀλέξανδρος, Διονύσιος καὶ Δομνίνος) καὶ δύο γυναῖκες (Εἰρήνη καὶ Ματρόνα)⁴. Οἱ τοπικοὶ αὐτοὶ μάρτυρες ἐλατρεύοντο κατ' ἀρχὰς εἰς ναῖσκους Μαρτυρίων, κειμένους εἰς τὸν τόπον τῆς ταφῆς τῶν μαρτύρων καὶ εἰς τὰ ἐκτὸς πόλεως (extra muros)

1. Περὶ αὐτῶν βλ. J. Z e i l l e r, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 122.

2. Martyrologium Hieronymianum. Ἐκδ. J.-B. de Rossi-L. Duchesne, ASS. Nov. II, Bruxelles 1894, σ. 41: *In Sirmia Demetrii Diaconi*.

3. ASS. Nov. II, σ. LVI: *Ἐν Σιρμίῳ Δημήτριος*.

4. ASS. Nov. II, 2 R. Βλ. E. W e i g a n d, Der Kalenderfries κ.λ., ἔ.ἀ. σ. 130 καὶ σημ. 2.

κοιμητήρια (Coemeterialkirchen)¹. Οὕτω συνέβαινεν εἰς τὴν Ρώμην μὲ τοὺς μάρτυρας τοῦ martyrologium romanum, οὕτω καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Ὁ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα σωζόμενος ναὸς τῆς Χιονίας, Εἰρήνης καὶ Ἀγάπης εὐρίσκετο ἔξω τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως² καὶ ὁ τῆς Ματρónας, πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ εὐρίσκετο ἔξω τοῦ δυτικοῦ τείχους³ καὶ προφανῶς ἦσαν ναῖσκοι Μαρτυρίων εἰς τὰ δυτικῶς (καὶ ἀνατολικῶς) τῆς πόλεως γνωστὰ ρωμαϊκὰ νεκροταφεῖα. Ὁ ἀρχικὸς ναῖσκος Μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ὅμως, ὁ «οἰκίσκος» τῶν μετέπειτα Μαρτυρολογίων του, εὐρίσκετο κατὰ τρόπον ἀσυνήθη ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ παρέμενεν ἀπαρατήρητος ἐντὸς τῶν ἐρειπίων ρωμαϊκοῦ λουτροῦ.

Ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης λοιπὸν περὶ τὸ 370 δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναπτυχθῇ. Εὐμεγέθης ὑπέργειος ναὸς τοῦ Ἁγίου δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη. Καὶ ἐπὶ πλέον ὁ Δημήτριος Θεσσαλονίκης δὲν ἦτο μάρτυς τῶν παραδουναβίων χωρῶν καὶ ἡ λατρεία του δὲν μετεφυτεύθη ἐνωρὶς εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ προσφύγων τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν χωρῶν τοῦ Δουνάβεως, ὡς ἡ λατρεία τοῦ Δημητρίου τοῦ Σιρμίου, καὶ διὰ ταῦτα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ γνωστὸς καὶ νὰ περιληφθῇ εἰς τὰ ἐν Ἰταλίᾳ συνταχθέντα Μαρτυρολόγια, εἰς τὸ Ἱερωνυμιανὸν καὶ εἰς τὸ εἰς αὐτὸ ἐνσωματωθὲν Μαρτυρολόγιον τῆς Ἀνατολῆς, ὡς ἦσαν γνωστοὶ οἱ ναῖσκοι Μαρτυρίων τῶν ἄλλων ἀναφερθέντων Μαρτύρων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ λατρεία αὐτῶν.

Αὕτῃ εἶναι ἴσως ἡ πιθανότερα ἐρμηνεία τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι ἡ ἀναφερθεῖσα ὑπόψια τοῦ E. Lucius, ἡ διατυπωθεῖσα ἄλλωστε μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μετεφέρθη εἰς Θεσσαλονίκην ἐκ τοῦ Σιρμίου⁴. Τὸ κῦρος τοῦ H. Delehaye, ὁ ὁποῖος μετέβαλε τὴν ὑπόψιαν τοῦ E. Lucius εἰς ἰδικὴν του πεποίθησιν⁵, ἐστερέωσε τὴν γνώμην ταύτην.

Πάντως ὁ Δημήτριος δὲν ἐμφανίζεται ὡς Ἅγιος τῆς Θεσσαλονίκης μὲ

1. Bl. E. Weigand, Der Kalenderfries κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 130.

2. Miracula S. Demetrii. Migne, P. Gr. 116, στ. 1277A. O. Tafrali, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 24. Πρβλ. R. Janin A. A., Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Paris 1975, σ. 414. (Institut Français d'Études Byzantines). Ἡ ἐναντίον του ἐπίθεσις τῶν Σλάβων τὸν 7ον αἰῶνα πρέπει νὰ ἐγένετο ἐκ τῆς δυτικῆς τῆς πόλεως πεδιάδος καὶ ὄχι ἐκ τῶν λόφων ἀνατολικῶς αὐτῆς.

3. Miracula S. Demetrii. Migne P. Gr. 116, στ. 1240A, 1288B. Πρώτῃ ἐκκλησια-μαρτύριον αὐτῆς ὑπὸ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἀλεξάνδρου (325), «πλησίον τῆς Ἐγνατίας» (ASS. Oct. IV, 139A, 144D). Δὲν καθορίζεται, ἐὰν ἔξω τοῦ ἀνατολικοῦ ἢ τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως. Οἱ Ἀβαιοὶ ἐξέλαβον τὴν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν φρουριακῆς κατασκευῆς Μονὴν Ματρónας τοῦ 7ου αἰῶνος ὡς τὰ τείχη τῆς πόλεως. Πρβλ. R. Janin, ἔ.ἀ., σ. 396. Δὲν θὰ ἐγένετο τοῦτο, ἐὰν ἤρχοντο ἐκ τῶν ἀνατολικῶν λόφων.

4. E. Lucius, Die Anfänge des Heiligenkults, σ. 227 κ.ἐ. καὶ σημ. 3.

5. H. Delehaye, Les légendes κ.λ., σ. 107 κ.ἐ.

τὴν ἀνέγερσιν τῆς βασιλικῆς τοῦ τοῦ 5ου αἰῶνος, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Baršić¹. Ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν φαίνεται πολὺ παλαιότερα, παλαιότερα τῆς καταστροφῆς τοῦ Σιρμίου τὸ 411 καὶ παλαιότερα τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου τοῦ 5ου αἰῶνος, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα καὶ ὡς ὑποδεικνύει ἡ εἰκονογραφικὴ παράδοσις τοῦ Ἁγίου².

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως δηλαδὴ τῶν ἐτῶν 1945-1949 τοῦ καυθέντος κατὰ τὴν πυρκαϊάν τῆς πόλεως τοῦ 1917 ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ καυθέντος ναοῦ τὰ θεμέλια τρικλίτου ἑλληνιστικῆς βασιλικῆς³. Ὑπῆρχε λοιπὸν ἐκεῖ πρὸ τοῦ πεντακλίτου ναοῦ τοῦ 5ου αἰῶνος λατρευτικὸς χώρος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι λογικὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ξένος πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀφοῦ τὰ Μαρτυρολόγια τῶν Ἀναγνύμων ἀναφέρουν ρητῶς ὅτι πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Λεοντίου ὑπῆρχεν εἰς τὸν αὐτὸν χώρον *σεβάσμιος σηκὸς ἢ μικρὸς οἰκίσκος, ὃς τὸ ἱερὸν εἶχε τοῦ μάρτυρος σώμα*⁴. Δὲν ἐξηγεῖται δὲ ἄλλως ἢ ἐπιλογὴ τῆς θέσεως αὐτῆς διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς βασιλικῆς τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς τόπον δηλαδὴ τόσον ἀκατάλληλον, συνωθούμενον μεταξὺ τῶν περιβόλων τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου τῆς πόλεως, ἐὰν οὗτος δὲν ἦτο ἥδη καθιερωμένος ὑπὸ τῆς παραδόσεως. Τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν τρικλίτον ἑλληνιστικὴν βασιλικὴν οἱ Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου ἐταύτισαν πρὸς τὸν «μικρὸν οἰκίσκον» τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων, ἀλλὰ αἱ διαστάσεις τῆς βασιλικῆς δὲν φαίνεται νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ταύτισιν αὐτὴν⁵. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα λοιπὸν ἀποδεικνύουν

1. Baršić, ἑ.ἀ., σ. 2 (τῆς ἑλλ. μεταφρ.). Ἀναφέρει τὸ ἔτος 415, διότι δέχεται ὡς ἱδρυτὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης τὸν ἐπαρχον τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιον, τὸν μαρτυρούμενον εἰς τὸν Θεοδοσιανὸν Κώδικα κατὰ τὰ ἔτη 412 καὶ 413 (Cod. Theod. VIII, 4, 32 καὶ XII, 1, 177).

2. Βλ. Σ. τ. Πελεκανίδου, Γραπτὴ παράδοσις καὶ εἰκαστικὲς τέχνες γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1970. (Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Λόγος πανηγυρικός, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τελετῶν τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1970).

3. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 58 κ.ἑ.

4. Βλ. Σ. τ. Πελεκανίδου, Γραπτὴ παράδοσις κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 14.

5. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 58 κ.ἑ. Ὁ Σ. τ. Πελεκανίδης, ἑ.ἀ., σ. 14/5, δὲν δέχεται τὴν ταύτισιν αὐτὴν, πρῶτον, διότι αἱ διαστάσεις τῆς ἀποκαλυφθείσης τρικλίτου βασιλικῆς δὲν ἐπιτρέφουν, ὡς φρονεῖ, νὰ χαρακτηρισθῇ αὕτη ὡς «μικρὸς οἰκίσκος» (καὶ μόνον ἡ ἀψὶς αὐτῆς ἔχει διάμετρον 9,60 μ. Βλ. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 59) καὶ δεύτερον, διότι ὁ οἰκίσκος αὐτὸς «σύμφωνα μὲ τὰ κείμενα βρισκόταν κατὰ τὰς τῶν καμίνων καμάρας, οἱ ὁποῖες καὶ σήμερα εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπισθοῦν στὴ λεγόμενη κρύπτη, κατὰ τὴ νότια στοῶ της, ὅπου ἀνοίγονται οἱ ἀεριοὺλκοὶ τῶν ὑποκαύσεων». Τὸν «σεβάσμιον σηκόν» ἢ «μικρὸν οἰκίσκον» ὁ Σ. τ. Πελεκανίδης θεωρεῖ ὡς ἀρχαιότερον καὶ τῆς τρικλίτου βασιλικῆς λατρευτικὸν χώρον, ὡς Μαρτύριον, τὴν δὲ τρικλίτον βασιλικὴν ὡς «μὴ πρώτη ἐκκλησία περιορισμένης σχετικῆς ἐκτάσεως πού, κατὰ τὴν ἱδρυσή της, χρησιμοποιήθησαν καὶ κτιστὰ τμήματα

ὅτι ὑπῆρχε λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὸν χῶρον ἐκεῖνον πολὺ πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ πολὺ πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Σιρμίου τὸ 441, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς θεωρίας τῆς μεταφορᾶς τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου προηγήθη καὶ ἐπροκάλεσε τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου αἰῶνος τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τοῦτο εἶναι τὸ σημαντικόν.

Ἡ εἰκονογραφικὴ παράδοσις ἔπειτα ἀπεικονίζει τὸν Ἅγιον εἰς τὰ παλαιότερα μωσαϊκὰ καὶ τοιχογραφίας του ἐντὸς τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 7ου αἰῶνος¹ πεζὺν μὲ στολὴν Ῥωμαίου ἀξιωματικοῦ, μὲ λευκὸν δηλονότι ὑπατικὸν χιτῶνα καὶ μὲ τὸ «ταβλίον» τοῦ βαθμοῦ του, ὄρχικῶς δὲ καὶ εἰς στάσιν «δεήσεως», μὲ τὰς χεῖρας ὑψωμένας καὶ μὲ τὰς παλάμας ἀνοικτάς, ὡς παρίστανον, φαίνεται, αὐτὸν αἱ παλαιότεραι μὴ διασωθεῖσαι λατρευτικαὶ τοῦ εἰκόνες, αἱ διαμορφωθεῖσαι κατὰ τὴν παλαιοτάτην νεκρικὴν τέχνην τῶν Χριστιανῶν εἰς τὰς κατακόμβας τοῦ 2ου καὶ 3ου αἰῶνος μ.Χ.² Ἡ γενικὴ αὐτὴ καὶ ἀφρημένη μορφή τῆς «δεομένης» χριστιανικῆς ψυχῆς τῶν κατακομβῶν ἀρχίζει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Στ. Πελεκανίδης, νὰ λαμβάνη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰῶνος ὑποκειμενικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ νὰ γίνεται συγκεκριμένη, διὰ τὴν ἐξελιχθῇ κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα εἰς πραγματικὴν εἰκονιστικὴν προσωπογραφίαν³. Καὶ ἡ εἰκονογραφικὴ παράδοσις τοῦ Ἁγίου λοιπὸν ὑποδεικνύει λατρείαν αὐτοῦ παλαιότεραν τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἐπὶ πλέον τούτων, ὡς δεικνύει ἡ ἱστορία τοῦ φόνου τοῦ σκορπιοῦ κατὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Ἁγίου εἰς τὰς καμάρας τοῦ ἡρεπωμένου Ῥωμαϊκοῦ λουτροῦ τῆς πόλεως καὶ ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου *μέσον τοῦ δημοσίου λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου*⁴, εἰς μὴ ἐλεύθερον δηλαδὴ καὶ μεταξὺ κτισμάτων συνωθούμενον χῶρον, ἔχοντα μάλιστα καὶ τὸ ἀσυνήθιστον σύμπλεγμα τῶν ὑπογείων στοῶν τῆς λεγομένης «Κρύπτης», ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου πρέπει νὰ παρηγκώνισε κάποιαν εἰδωλολατρικὴν λατρείαν ἐκεῖ. Κατὰ τὸν Ε. Lucius παρηγκώνισε λατρείαν Καβείρων (εἰς Κάβειρος ἐλατρεύετο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην)⁵. Εἰδωλολατρικὴ ὅμως λατρεία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπι-

τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λουτροῦ, πράγμα ποὺ ὑποδηλώνεται ὅταν ὁ Ἀνώνυμος λέγει *οἰκία* (ἀντὶ τοῦ οἴκος) *φορτοῖς ἐπικεχωσμένη καὶ στενουμένη ὑπὸ τῶν περιβάλων τοῦ δημοσίου λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου*.

1. Πέντε παραστάσεις τοῦ Ἁγίου ἀνῆκουν εἰς τὸν 5ον αἰῶνα. Ἀπὸ αὐτὰς δύο σώζονται εἰς τὴν θέσιν των, μία φυλάσσεται εἰς τὴν Κρύπτην καὶ δύο γνωρίζομεν ἀπὸ ἐγχρωμα ἀντίγραφα, τὰ ὁποία ἐγένοντο πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1917. Βλ. Στ. Πελεκανίδου, Γραπτὴ παράδοσις κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 15 καὶ σημ. 8, ἐνθα ἡ περὶ αὐτῶν βιβλιογραφία.

2. Migne, P. Gr. 116, στήλ. 1317 ρν': *τῇ ἰδέᾳ κατὰ τὴν γραφὴν τὴν ἐν ταῖς παλαιοτάταις αὐτοῦ εἰκόσιν ἐγγεγραμμένην*.

3. Βλ. Στ. Πελεκανίδου, Γραπτὴ παράδοσις κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 15.

4. Migne, P. Gr. 116, στήλ. 1200: *...μέσος τοῦ δημοσίου λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου*.

5. E. Lucius, Die Anfänge des Heiligenkults, Tübingen 1904, σ. 226, ὅστις εἰς τὴν

ζή δημοσία μετὰ τὸν Θεοδόσιον Α' (379-395). 'Επομένως ἡ ἐν λόγῳ παραγκώνισις συνετελέσθη βαθμηδὸν ἤδη πρὸ τοῦ Θεοδοσίου Α'. Οὕτω καὶ πάλιν ὀδηγούμεθα εἰς χρόνους παλαιότερους τοῦ 5ου αἰῶνος διὰ τὰς ἀρχάς τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Ἀνασκαφικά λοιπὸν δεδομένα, εἰκονογραφικὴ παράδοσις καὶ παραγκώνισις παλαιᾶς εἰδωλολατρικῆς λατρείας ἐπιβεβαιοῦν τὴν παράδοσιν τῶν Μαρτυρολογίων περὶ τοῦ Θεσσαλονικέως Μάρτυρος Δημητρίου καὶ σημειοῦν τὰς ἀρχάς τῆς λατρείας του εἰς χρόνους παλαιότερους τοῦ 5ου αἰῶνος, παλαιότερους τῆς καταστροφῆς τοῦ Σιρμίου καὶ παλαιότερους τῆς μεταφορᾶς τῆς ἔδρας τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ Σιρμίου εἰς Θεσσαλονίκην. Οἰκειοποίησις λοιπὸν τῆς λατρείας τοῦ ἐν Σιρμίῳ Δημητρίου ὑπὸ τῶν Θεσσαλονικέων μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σιρμίου καὶ μετὰ τὴν μεταφορὰν τῆς ἔδρας τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐξ αὐτοῦ εἰς Θεσσαλονίκην δὲν φαίνεται πιθανή, ἀφοῦ προὔπηρχε λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Ὡς πολιοῦχος καὶ προστάτης τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Ἅγιος ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ 6ου καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος, ὁπότε ἡ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης ἔζησεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἀγωνίαν ἐπανειλημμένων ἐπιθέσεων Βαρβάρων κατὰ τῆς περιοχῆς τῆς πρῶτον καὶ Ἀβαροσλάβων καὶ Σλάβων κατὰ τῶν τειχῶν τῆς ἔπειτα καὶ οὕτως αὐξηθεῖσα ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου, ἡ ὁποία ἔκαμε νὰ λησμονηθῇ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὴν πόλιν, ἔδωκε τὴν ἐντύπωσιν καθυστερημένης ἐμφανίσεως τῆς λατρείας του καὶ ἐγέννησε τὴν ὑποψίαν ξένης προελεύσεως αὐτῆς εἰς τοὺς ὑποστηρικτάς τῆς μεταφορᾶς αὐτῆς ἐκ τοῦ Σιρμίου.

β) Ὁ ἑπαρχος Λεόντιος καὶ ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου. Ὡς παρατηρεῖ ὁ J. Zeiller, ἡ παράδοσις διετήρησε κατὰ κανόνα πιστῶς τὰ ὀνόματα τῶν ἰδρυτῶν ἐκκλησιῶν¹. Ἡ παράδοσις τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς ὅλα τὰ Μαρτυρολόγια τοῦ Ἁγίου (passiones), ἀναφέρει σταθερῶς καὶ ὁμοφώνως καὶ πολλάκις αὐτολεξεῖ: α) ὅτι ὁ Ἅγιος ἐτάφη προχείρως ἐκεῖ, ὅπου εἶχε φυλακισθῇ καὶ ἐκτελεσθῇ, εἰς τὰς «τῶν καμίνων καμάρας» τοῦ δημοσίου λουτροῦ, τοῦ κειμένου παρὰ τὸ Στάδιον τῆς πόλεως, β) ὅτι ὁ τόπος τῆς ταφῆς τοῦ Ἁγίου παρημελήθη ἐπὶ πολλὰ ἔτη (καὶ λίαν πιθανῶς ἡ ἀκριβὴς θέσις τοῦ τάφου του ἐλησμονήθη), καὶ γ) ὅτι ἑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὀνόματι Λεόν-

παραγκωνισθεῖσαν λατρείαν τῶν Καβείρων ἀποδίδει τὴν στρατιωτικὴν ιδιότητα τοῦ Ἁγίου. Περὶ ἑνὸς Καβείρου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην βλέπε Firmicus Maternus (floruit 343-350), *De errore profanarum religionum*, II. Ἐκδοσις ὑπὸ Ziegler, Μόναχον 1953, σ. 54: «hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quondam cruento cruentis manibus supplicabant». C. F. E d s o n, *Macedonica III, State Cults of Thessalonica*. «Harv. Theol. Rev.» XLI (1948) 188-204.

1. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes κ.λ.*, σ. 83, σημ. 3: *Les noms des fondateurs d'églises sont d'ordinaire bien conservés par les légendes.*

τιος ἀνήγειρε ναὸν εἰς τὸν Ἅγιον μεταξύ τοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ Σταδίου ἐκεῖ, ὅπου (ἐπιστεῦετο ὅτι) ἦτο ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου, *περικαθάρας τὸ χωρίον ἐν ᾧ τὸ τοῦ μάρτυρος λείψανον ἀπέκειται καὶ εὐρύνας, ὡς λέγει τὸ παλαιότερον Μαρτυρολόγιον τοῦ Ἁγίου* (ἢ Μυριόβιβλος τοῦ Φωτίου)¹.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα διεπίστωσε σήμερον τὴν θέσιν τοῦ Σταδίου νοτίως τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου². Ἡ ἀρχαιολογικὴ διερευνήσις τῆς βασιλικῆς μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917 διεπίστωσεν ἐπίσης τὰ ἐνσωματωμένα εἰς τὴν βασιλικὴν τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ³. Τὰ ἀρχαιολογικὰ ταῦτα δεδομένα δὲν ἤμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι διεμόρφωσαν τὴν παράδοσιν προϋπάρξαντα αὐτῆς, ὡς ὑπεστηρίχθη⁴, διότι τότε δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἐπιλογὴ τῆς θέσεως ἐκείνης, θέσεως τόσον ἀκαταλλήλου μεταξύ τοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ Σταδίου, δι' ἀνέγερσιν μεγάλου ναοῦ, ἐὰν αὕτη δὲν εἶχε πρὸ πολλοῦ καθιερωθῇ ὡς ἱερὸς τόπος ὑπὸ προηγηθείσης παραδόσεως.

Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς, ὅτι ἐπαρχος τοῦ Ἰλ-λυρικοῦ ὀνόματι Λεόντιος ἔκτισε τὴν πρώτην βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἐπὶ τοῦ πιστευομένου ὡς τάφου τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Νεώτεραι ἔπειτα ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι, γινόμεναι κατὰ τὸ ἔτος 1948 ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῆς βασιλικῆς, ἔφερον εἰς φῶς μεγάλην ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας καὶ πλησίον τοῦ τοίχου αὐτῆς εὐρίσκεται τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὰς πρώτας ἐρεῦνας τοῦ 1917 ὑπὸ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν σταυρικὸν ὄρυγμα, τὸ περικλείον τὰ λείψανα τοῦ Ἁγίου, ἥτοι αἷμα ἐντὸς ὑαλίνου φιαλιδίου⁵.

Τὴν ἀψίδα αὐτὴν οἱ Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου θεωροῦν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν «οἰκίσκον»⁶, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦν τὰ Μαρτυρολόγια τοῦ Ἁγίου⁷, καὶ δια-

1. Μυριόβιβλος Φωτίου. P. Gr. 104, στ. 104-105. Ἀνώνυμος Βιβλιοθήκης Παρισίων, ἐκδ. H. Delhaye, Les légendes κ.λ., σ. 259 κ.έ. Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκᾶριος, P. La. 129, στ. 715-717 = P. Gr. 116, στ. 1168-1172. Ἀνώνυμος A, P. Gr. 116, στ. 1173-1184. Συμεὼν Μεταφραστής, P. Gr. 116, στ. 1197 κέ.

2. M. Vickers, The Stadium at Thessaloniki, «Byzantion» 41 (1971) 339-348. Στ. Πελεκανίδου, Τὸ θέατρον τὸ καλούμενον στάδιον τῆς Θεσσαλονίκης. «Κέρνος», τιμητικὴ προσφορὰ στὸν καθηγητὴ Γεώργιο Μπακαλάκη, Θεσσαλονίκη 1972. Κατόπιν τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ Στ. Πελεκανίδου ὁ M. Vickers, Sirmium κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 350, σημ. 69, ἀνεθεώρησε τὰς ἀπόψεις του.

3. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 37 κ.έ. (Τὸ δημόσιον λουτρόν).

4. (P. Lemerle, M. Vickers), βλ. ἐνταῦθα σελ. 284 καὶ σημ. 2.

5. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 58.

6. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 59: «Ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀψίδος, ἐχοῦσης εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς τὸ ὄρυγμα, καθιστὰ λίαν πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι εὐρίσκόμεθα πρὸ τοῦ «οἰκίσκου» τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ ἀρχικοῦ τάφου τοῦ ἁγίου».

7. Ἡ Μυριόβιβλος τοῦ Φωτίου, ἔ.ἀ., ἀναφέρει *χωρίον, ἐν ᾧ τὸ τοῦ μάρτυρος λείψα-*

πιστώνουν ότι οὗτος ἐκτίσθη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα¹. Αἱ διαστάσεις ὁμως τῆς ἀψίδος, ἡ ὁποία ἔχει διάμετρον 9,60 μ.², δεικνύουν ὅτι αὕτη ἀνήκει εἰς οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἤμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μικρὸς «οἰκίσκος». Ἐξ ἄλλου δὲ ὁ «οἰκίσκος» εὐρίσκετο κατὰ τὰ Μαρτυρολόγια εἰς τὰς «τῶν καμίνων καμάρας», εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν σημερινὴν Κρύπτην, ἐνῶ ἡ ἀψὶς εὐρίσκεται εἰς τὸν ἄνω ναόν. Ὁρθῶς λοιπόν, νομίζομεν, ὁ Στ. Πελεκανίδης ὁμιλεῖ περὶ μιᾶς πρώτης τρικλίτου βασιλικῆς, παλαιότερας τῆς λεγομένης βασιλικῆς τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἐνσωματωθῇ τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ³.

von ἀπέκειτο. Ὁ Ἀνώνυμος τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, ἐκδ. H. Delhaye, ἔ.ἀ., ἀναφέρει τὴν περιέχουσαν τὸ πανάγιον λείψανον οἰκίαν ἐπὶ μικροῦ πάντοτε σχήματος ὑπάρχουσαν καὶ φορητοῖς περιεχουμένην καὶ στενουμένην ὑπὸ τῶν περιβάλλοντων δημοσίων λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου. Ὁ Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκᾶριος, ἔ.ἀ., μεταφράζει *Domum, quae sanctissimum continebat martyris corpus*. Ὁ Ἀνώνυμος Α, ἔ.ἀ., διηγείται ὅτι ὁ ἀσθενήσας Λεόντιος ἀνεκλίθη ἐν τῷ σεβασμίῳ σηκῷ ἔνθα ἦν ὑπὸ γῆν κείμενον τοῦ ἀγίου τὸ λείψανον. Καὶ ὁ Συμεὼν Μεταφραστὴς, ἔ.ἀ., ἀναφέρει τὸν μικρὸν οἰκίσκον ὃς τὸ ἱερὸν εἶχε τοῦ μάρτυρος σῶμα, ἐπὶ βραχέος κομιδῇ καὶ στενοῦ τοῦ σχήματος ὄντα, τοῖς περιβάλοις τε τοῦ λουτροῦ καὶ τῷ σταδίῳ ἀπειλημένον.

1. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 59: «Ἡ θέσις, τὸ μέγεθος καὶ ἡ στερεὰ αὐτῆς κατασκευὴ ὑποδεικνύουν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ἡ τεχνικὴ ὁμοῦς τῆς πλινθοδομῆς καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν πλίνθων πρὸς τὰς τὸ ὄρυγματος συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς... καταλήγομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀψὶς ὑπῆρχεν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν λουτρόν, ἐπανεκτίσθη δὲ ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ παρενθέντος παχέος κονιάματος καὶ ἄνω διὰ τὸν «οἰκίσκον» κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Ἐπομένως ὁλόκληρος ὁ «οἰκίσκος» διεσκευάσθη ἐκ τῶν ἐρειπωθέντων λειψάνων τοῦ λουτροῦ, στεγασθεὶς εἰς χαμηλὸν ὕψος, ὡς ἀναφέρουν αἱ πηγαί... Τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος τοῦ «οἰκίσκου», ὑπολογιζόμενον ἐκ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἀνωθεν τοῦ τάφου πλακῶς, εὐρίσκεται κατὰ 0,60 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ λοιποῦ οἰκίσκου-Μαρτυρίου». Καὶ καταλήγουν, σ. 61: «Κατὰ ταῦτα τὸ ἀρχικὸν Μαρτύριον ἦτο ὀρθογώνιον κτίσμα μετὰ εὐρείας ἡμικυκλικῆς ἀψίδος, εἰς τὸ ὑψηλότερον δάπεδον τῆς ὁποιᾶς καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου εὐρίσκετο τὸ σταυρικὸν δρυγμα τοῦ Τάφου».

2. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 59.

3. Λέγει ὁ Στ. Πελεκανίδης, Γραπτὴ παράδοσις κ.λ., σ. 14/5: «Ὁμως οἱ πρόσφατες ἐρευνες ἀπέδειξαν ὅτι καὶ πρὶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς τοῦ 5ου αἰῶνα ὑπῆρχε λατρευτικὸς χώρος καὶ μάλιστα σὲ μορφὴ τρίκλιτης ἑλληνιστικῆς βασιλικῆς, τὴν ὁποία ὁ ἀείμνηστος Γ. Σωτηρίου ἐταῦτισε μὲ τὸν «οἰκίσκον» ἢ «σηκὸν» τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἔχω διαφορετικὴ γνῶμη. Ὁ Ἅγιος μοῦ παρεχώρησε νὰ ἀνακαλύψω ἐγὼ τὸν ἀρχαιότερον ἀπὸ τῆς βασιλικῆς τοῦ 5ου αἰῶνα ναὸ του, ὅταν διευθύναι μαζί με τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Ἀ. Συγγόπουλο καθ' ὅλην τὴν τετραετία 1945-1949 τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας στὸ μνημεῖο. Οἱ διαστάσεις τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ εἶναι τέτοιες ὥστε ἀδυνατῶ νὰ συμφωνήσω μετὰ τὴν ἄποψιν ὅτι μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σηκὸς ἢ οἰκίσκος. Θὰ πρέπει, πιστεύω, νὰ ἦταν μιὰ πρώτη ἐκκλησίᾳ περιορισμένης σχετικῆς ἐκτάσεως πού, κατὰ τὴν ἰδρυσὴ τῆς, ἐχρησιμοποιήθηκαν καὶ κτιστὰ τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ, πράγμα πού υποδηλώνεται ὅταν ὁ Ἀνώνυμος λέγει οἰκία (ἀντὶ τοῦ οἴκος) φορητοῖς ἐπιεχουμένη καὶ στενουμένη ὑπὸ τῶν περιβάλλοντων τοῦ δημοσίου λουτροῦ καὶ τοῦ σταδίου. Ὡς ἀρχαιότερο καὶ τοῦ

Ἡ πρώτη αὐτῇ τρίκλιτος βασιλικὴ πρέπει νὰ εἶχεν ἀνεγερθῇ μετὰ τὸ 370, διότι ἄλλως ἢ ὑπαρξίς βασιλικῆς θὰ διέδιδε, λίαν πιθανῶς, λατρείαν τοῦ Ἁγίου καὶ ἡ λατρεία αὐτῇ θὰ ἐγίνετο γνωστὴ καὶ θὰ περιελαμβάνετο εἰς τὸ ἄρειανόν μαρτυρολόγιον τοῦ 370 καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸ Ἱερωνυμιανόν. Τοῦτο ἄλλωστε συμφωνεῖ καὶ μετὰ τὴν ἀνάμνησιν τῶν Μαρτυρολογίων τοῦ Ἁγίου, ὅτι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐνταφιασθὲν προχέιρως εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως παρημελήθη ἐπὶ πολλὰ ἔτη (*καὶ χρόνον οὕτως ἔμεινεν ἐφ' ἱκανόν*).

Μετὰ ὅμως τὸ 370 ὁ μόνος μαρτυρημένος ἐπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιος εἶναι ὁ Λεόντιος τοῦ 412/3 τοῦ Θεοδοσιανοῦ Κώδικος. Ὁ Λεόντιος οὗτος τοῦ 412/3 πρέπει νὰ ἦτο ἐπαρχος τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἔχοντος ἔδραν διοικήσεως τὴν Θεσσαλονίκην. Τὸ Σίρμιον αὐτὴν τὴν ἐποχὴν (412/3) δὲν ἦτο ἔδρα ἐπαρχότητος καὶ δὲν εἶχε ἐπαρχον ἐδρεύοντα εἰς αὐτό. Ἡ Παννονία Β' μετὰ τοῦ Σιρμίου δηλονότι, παραμείνασα εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ διὰ τῆς συμφωνίας Στιλίχωνος-Ἀρκαδίου τὸ 395/6, ἀπετέλεσεν «διοίκησιν» Παννονιῶν, ὑπαγομένην εἰς τὴν κεντρικὴν ἐπαρχότητα Ἰταλίας-Ἀφρικῆς¹, διοικητικὴ ἔδρα τῆς ὁποίας ἦτο τὸ Μιλᾶνον, καὶ ἡ κατάστασις αὐτῇ διήρκεσε μέχρι τοῦ 424 ἢ 437, ὁπότε ἡ Παννονία Β' μετὰ τὸ Σίρμιον προσηρτήθησαν διὰ τῶν ἄρραβῶνων ἢ διὰ τοῦ γάμου τοῦ Βαλεντινιανοῦ Γ' καὶ τῆς Εὐδοξίας εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικόν². Ἐπομένως ὁ μαρτυρημένος οὗτος ἐπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιος τοῦ 412/3 εἶναι ἐπαρχος τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἔχει ἔδραν του τὴν Θεσσαλονίκην.

Ἡ παράδοσις βεβαίως τῆς Θεσσαλονίκης ἀποστέλλει τὸν Λεόντιον αὐτὸν εἰς τὴν δῆθεν ἔδραν του τὸ Σίρμιον, διὰ νὰ κτίσῃ καὶ ἐκεῖ ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Δὲν λησμονεῖ ὅμως ἐντελῶς ὅτι ὁ Λεόντιος ἤδρευεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ πλάθει τὴν ἱστορίαν τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς ἰάσεώς του εἰς αὐτὴν, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο ἡ ἀνέγερσις τοῦ πρώτου ναοῦ τοῦ Ἁγίου. Πλάθει τὴν ἱστορίαν τῆς θαυματουργοῦ διαβάσεως τοῦ παγωμένου Δουνά-

ναοῦ τούτου λατρευτικὸ τόπο, ὡς μαρτύριο, θεωρῶ τὸν «οἰκίσκον» ἢ τὸν «σηκὸν» τῶν μαρτυρολογίων *ὅς τὸ ἱερὸν εἶχε τοῦ μάρτυρος σῶμα*. Ὁ οἰκίσκος αὐτὸς σύμφωνα μετὰ τὰ κείμενα βρισκόταν *κατὰ τὰς τῶν καμίνων καμάρας* οἱ ὁποῖες καὶ σήμερα εἶναι δυνατό νὰ ἐντοπιστοῦν στὴ λεγόμενη κρύπτη, κατὰ τὴ νότια στοὰ τῆς, ὅπου ἀνοίγονται οἱ ἀεριοῦλοι τῶν ὑποκαύσεων».

1. E. Stein, Untersuchungen zur spätrömischen Verwaltungsgeschichte I: Die Teilung von Illyricum in den Jahren 379 und 395, «Rheinisches Museum» 74 (1925) 347-354.

2. E. Stein, Untersuchungen zur spätrömischen Verwaltungsgeschichte II: zur Geschichte von Illyricum im V-VII. Jahrhundert, «Reinisches Museum» 74 (1925) 356. A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I, 1924 καὶ II, 1926, Ungarische Bibliothek, fasc. 10 καὶ 12, σ. 93-95 (τὸ 437). J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 6, σημ. 1 (τὸ 424 ἢ τὸ 437). J. R. Palanque, Essai sur la préfecture du prétoire du Bas Empire, Paris 1933, σ. 122 (τὸ 437).

βεως, διὰ τὴν δικαιολογήσιν τὴν ὑπαρξίν ναοῦ τοῦ Ἁγίου καὶ εἰς τὸ Σίρμιον. Ἐκτὸς τούτου, ἡ παράδοσις διηγείται ταῦτα μετὰ ἀγιολογικάς διακοσμήσεις εἰς τὸ δευτέρον καὶ τρίτον προχωρημένον καὶ ἐπεξεργασμένον στάδιον τῆς καὶ φέρει τὸν Λεόντιον μεταβαίνοντα ἐσφαλμένως εἰς τὴν «χώραν τῶν Δακῶν», ἐνῶ τὸ Σίρμιον εὐρίσκεται εἰς τὴν Παννονίαν Β' καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Δακίαν¹. Προφανῶς πρόκειται περὶ μεταγενεστέρων πλασμάτων περὶ ἓνα ἀρχικὸν ἱστορικὸν πυρῆνα, ὅτι δηλαδὴ ἐπαρχος τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ὀνόματι Λεόντιος ἐδρεύων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀνήγειρε τὸν πρῶτον ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς αὐτήν, καὶ ἡ παράδοσις διειτλήθη κατὰ κανόνα, ὡς ἐλέχθη, τὰ ὀνόματα τῶν ἱδρυτῶν ἐκκλησιῶν πιστῶς. Τὰ μεταγενέστερα πλάσματα ἀπηχῶν ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἀνταγωνισμοῦ Σιρμίου καὶ Θεσσαλονίκης, τὸν ὅποιον θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις, καὶ προσπαθοῦν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ὑπαρξίν τοῦ παλαιότερου ναοῦ τοῦ Ἁγίου εἰς τὸ Σίρμιον. Φαίνεται λοιπὸν λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Λεόντιος τοῦ Θεοδοσιανοῦ Κώδικος, ἐπαρχος τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ 412/3, εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἀποκαλυφθείσης σήμερον πρώτης τρικλίτου ἑλληνιστικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας τὴν ποτὲ ὑπαρξίν πιστοποιεῖ ἡ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ σημερινοῦ ναοῦ ἀνασκαφεῖσα μεγάλη ἀψίς.

Ἡ πρώτη αὐτῇ βασιλικῇ τοῦ Λεοντίου ἐκάη κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 635², τὴν μόνην μαρτυρουμένην ὑπὸ τῶν πηγῶν πυρκαϊᾶν τοῦ ναοῦ³ καὶ δὲν ἐκάη ὁλοσχερῶς, ἀφοῦ διεσώθησαν εἰς τὸν σημερινὸν ναὸν ψηφιδωτὰ παλαιότερα τοῦ 7ου αἰῶνος, παλαιότερα δηλαδὴ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 635. Ἡ καεῖσα βασιλικὴ ἀνεκτίσθη ταχέως πεντάκλιτος «Ἐπὶ χρόνων Λέοντος» κατὰ τὴν διασωθεῖσαν γνωστὴν ἐπιγραφὴν⁴. Σήμερον ἔχομεν εἰς τὸν ναὸν δύο ὁμάδας

1. Ἀνώνυμος Α, ASS Oct. 4, 90-95=P. Gr. 116, στ. 1173 κέ.: *Λεοντίος τις ἀνὴρ τοὺς ἐπαρχικοὺς τῶν Ἰλλυριῶν κατακοσμῶν θρόνους, ἀπερχόμενος ἐν τῇ Δακῶν χώρα, νόσφ' ἀνιάτω ληφθείς, λεκτιδίφ' ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐν τῇ Θεσσαλονικέων ἀπηνέχθη πόλει... Συμμεῶν Μεταφραστῆς, ASS Oct. 4, 96-103=P. Gr. 116, σ. 1185 κέ.: *Λεοντίος τις ἀνὴρ τὴν τε δόξαν λαμπρὸς, τὴν τε πρὸς Χριστὸν πίστιν μάλα θερμὸς, τοὺς μὲν ἐπαρχικοὺς τῶν Ἰλλυρικῶν κατακοσμῶν θρόνους, εἰς δὲ τὴν Δακῶν ἀπὼν νόσφ' βαρυνάτῃ κάτοχος γίνεταί...**

2. Ο F. Barišić, ἑ.ἀ., σ. 31-32 (τῆς ἑλλ.μ. μεταφρ.), τοποθετεῖ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ναοῦ εἰς τὸ ἔτος 635 περίπου καὶ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ τὸ βραδύτερον μετὰ δύο ἔτη, ἥτοι μεταξὺ 640-650 (·).

3. Migne, P. Gr. 116, στ. 1348: *...μετ' ὀλιγοστὸν οὖν τοῦτον ἡδὴ χρόνον ἐπὶλθε πάλιν τῇ πόλει ἐξ ἡμετέρων ἀμαρτημάτων ἄφατος θλίψις... (μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου καὶ τὸν σεισμόν ἢ πυρκαϊὰ τοῦ ναοῦ) ...καὶ διὰ τῆς τοῦ ἀθλοφόρου σπουδῆς τε καὶ συνάγσεως, ὡς ὁράτε καὶ νῦν, ὁ περικαλλῆς οὗτος... οἶκος ἀνιερῶθη. Ὁμιλεῖ ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ Β' Βιβλίου τῶν Θαυμάτων γράφων πρὸ τοῦ 685 ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' (668-685). Βλ. F. Barišić, ἑ.ἀ., σ. 45 (τῆς ἑλλ.μ. μεταφρ.).*

4. Ἡ εὐρισκομένη ἄλλοτε ὑπὸ τὰ τρία Ἐγκόλπια τῶν καταπεσόντων ψηφιδωτῶν τῆς δευτέρας βορείου κιονοστοιχίας ἐπιγραφὴ: *Ἐπὶ χρόνων Λέοντος ἡβῶντα βλέπεις/καν-*

ψηφιδωτών: Μίαν ομάδα του 5ου αιώνου, δηλαδή της πρώτης τρικλίτου βασιλικής του Λεοντίου του 412/3, και μίαν ομάδα του 7ου αιώνου, δηλαδή της πεντακλίτου βασιλικής του Λέοντος μετά την πυρκαϊάν του 635. Άξιοπαρατήρητον είναι, ότι ή ομάδα των παλαιότερων του 7ου αιώνου ψηφιδωτών της βασιλικής είναι συγκεντρωμένη εις τόν δυτικόν τοίχον του κεντρικού και των δύο πρώτων πλαγιών κλιτών αυτής μόνον¹, ώσάν αυτή νά διεκόςμει τόν δυτικόν τοίχον τρικλίτου βασιλικής, όπως και πράγματι πρέπει νά συνέβαινε πρό της πυρκαϊάς. Τά κιονόκρανα, τέλος, της πεντακλίτου βασιλικής, εις τά όποια ή ομάδα του Kautsch θέτει, ως είδομεν, *terminum post quem* τό έτος 463 (ή 453), τό έτος της περατώσεως της βασιλικής της Μονής Στουδίου εις την Κωνσταντινούπολιν, είναι όλα εις δευτέραν χρήσιν έχοντα τούς κίονάς των άνισοΰψεις ως ληφθέντας εκ διαφόρων μνημείων και ή χρονολόγησίς των μετά τό 463 (ή 453) δέν ήμπορεί νά χρονολογήση άκριβώς την βασιλικήν οΰδē άντιφάσκει πρός την χρονολογία άνεγέρσεως της πεντακλίτου βασιλικής άμέσως μετά την πυρκαϊάν του έτους 635.

Οΰτω διά μέσου της όμίχλης των αιώνων αυτά μόνον ήμπορούμε, νομίζομεν, νά διακρίνωμεν, όσον άφορά εις την βασιλικήν και τόν ιδρυτήν της, στηριζόμενοι εις τάς άναμνήσεις της παραδόσεως και εις τάς διαπιστώσεις της άρχαιολογικής έρεΰνης. Είναι όμως ταΰτα, νομίζομεν, στερεώτερα άπό άπλās εικασίας και άστηρίκτους υποθέσεις περί μεταφοράς της λατρείας του Άγίου εκ Σιρμίου, περί καταστροφής των λειψάνων του εις Σίρμιον και άλλων.

γ) Η άνάμειξις του Σιρμίου. Τό Σίρμιον άνέμειξεν εις τάς παραδόσεις περί του Άγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ό ανταγωνισμός Σιρμίου και Θεσσαλονίκης εις ώρισμένην εποχήν. Ύπήρξε πράγματι ανταγωνισμός μεταξύ των δύο πόλεων πολιτικός κατά βάθος διά την έδραν διοικήσεως της

θέντα τὸ πρὶν τὸν ναὸν Δημητρίου (Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, 'Η βασιλική του Άγίου Δημητρίου, σ. 189, εικ. 76) φυλάσσεται σήμερον εις την Κρύπτην.

1. Τά ψηφιδωτά της πρό του 7ου αιώνου ομάδος και τάς θέσεις αΰτων βλ. εις 'Α. Ξυγγόπουλον, Τά ψηφιδωτά του ναοΰ του Άγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 12-18 ('Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ίδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου του Αἰμου, αριθμ. 108). Τά καταπεσόντα ψηφιδωτά της βορείου μικρῆς κιονοστοιχίας ('Α. Ξυγγόπουλον, ε.ά., σ. 31-33) έγένοντο, ως δεικνύει ή υπό τά τρία Έγκόλπια άναφερθεῖσα έπιγραφή «Επί χρόνων Λέοντος κ.λ.», προφανῶς μετά την πυρκαϊάν του 7ου αιώνου και δικαιούμενα νά άμφιβάλλωμεν, έάν, μόνον βάσει παρατηρουμένων όμοιοτήτων ήμπορουν νά τοποθετηθουν ταΰτα πρό της πυρκαϊάς εις τόν 5ον ή 6ον αἰῶνα (βλ. 'Α. Ξυγγόπουλον, ε.ά., σ. 32-33). Η δευτέρα βόρειος κιονοστοιχία ανήκει εις την πεντάκλιτον βασιλικήν μετά την πυρκαϊάν του 7ου αιώνου και κατέχει την θέσιν λίαν πιθανῶς του βορείου τοίχου της πρό της πυρκαϊῆς τρικλίτου βασιλικής. Δέν ήμπορεί συνεπῶς ή κιονοστοιχία του 7ου αιώνου νά διατηρηῇ ψηφιδωτά ενός εύρισκομένου άλλοτε εις την θέσιν της τοίχου του 5ου αιώνου.

ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντανακλᾷται καὶ εἰς θρησκευτικὴν ἔριδα περὶ κατοχῆς τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ περὶ τῆς παλαιότερας λατρείας καὶ παλαιότερας βασιλικῆς αὐτοῦ εἰς τὰς δύο πόλεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκάστη λατρείαν ἰδικοῦ τῆς Ἁγίου Δημητρίου. Ἄλλως δὲν νοεῖται διεκδίκησις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου ὑπὸ δύο πόλεων, ἐὰν δὲν προὔπῃρχον στοιχεῖα τῆς λατρείας αὐτοῦ εἰς ἀμφοτέρας. Διαγράφεται εὐκρινῶς ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς τόσον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δύο τούτων πόλεων, ὅσον καὶ εἰς τὴν περὶ τοῦ Ἁγίου παράδοσιν.

Ἄς ἴδωμεν τὰ πράγματα. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἡ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξεν ἡ πρωτεύουσα μεγάλης ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας, τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῶν Σκοπίων μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς μέχρι τοῦ Νέστου, τῆς Provincia Macedonia τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι τὸ 379 μ.Χ. ὁ Γρατιανὸς ἔδωκεν εἰς τὸν στεφθέντα συναντοκράτορά του Θεοδόσιον Α' τὸ νοτίως τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Δουνάβεως τμήμα τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τὴν «διοίκησιν» τῶν Μοισιῶν, μὲ ἔδραν διοικήσεως τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ὅτι, ὅταν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 395 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 396 ἰδρῦθῃ κατόπιν τῆς συμφωνίας Στιλίωνος-Ἀρκαδίου ἡ ἐπαρχότης τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, αὕτη εἶχεν ἔδραν διοικήσεως τὴν Θεσσαλονίκην. Εἶχε λοιπὸν ἡ Θεσσαλονίκη πολιτικὴν παράδοσιν πρωτεύουσης μεγάλου τμήματος τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους τεσσάρων καὶ πλέον αἰώνων.

Τὸ Σίρμιον ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὑπῆρξεν αὐτοκρατορικὴ πόλις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθησαν ἢ ἀπέθανον παντοδύναμοι Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες. Εἰς τὸ Σίρμιον ἐγεννήθη π.χ. ὁ Αὐρηλιανὸς¹ καὶ ὁ Πρόβος². Εἰς τὸ Σίρμιον ἀπέθανεν ὁ Κλαύδιος Β'³ καὶ ὁ Πρόβος⁴. Τὸ Σίρμιον διετέλεσεν ἐπὶ τινα χρόνον ἔδρα διοικήσεως τῆς ἐπὶ Βαλεντινιανοῦ Β' τὸ 375 ἰδρυθείσης τετάρτης ἐπαρχότητος τοῦ Κράτους, τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ, καὶ εἰς τὸ Σίρμιον ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ τὸ 379 ὁ Θεοδόσιος Α'. Ὅταν δηλαδὴ τὸ 375 ὁ Γρατιανὸς παρεχώρησεν ὁλόκληρον τὸ Ἰλλυρικὸν εἰς τὸν Βαλεντινιανὸν Β', ἔδρα διοικήσεως αὐτοῦ ἐγένετο τὸ Σίρμιον, ἀλλὰ

1. Hist. Aug. Aurel. 3,1: «...divus Aurelianus ortus, ut plures loquuntur, Sirmii familia obscurione, ut nonnulli, Dacia ripensi».

2. Hist. Aug. Probi 3, 1: «...probus oriundus e Pannonia, civitate Sirmiensi, nobiliore matre quam patre, patrimonio moderato, adfinitate non magna».

3. Oros. VII, 23, 1: «...apud Sirmium, priusquam biennium in imperio expleret, morbo correptus interit». Ὁ Κλαύδιος Β' ἀπέθανε τὸ 270 μ.Χ. ἀπὸ πανώλην εἰς Σίρμιον. Βλ. B. N i e s e - H o h l, Grundriss der römischen Geschichte, 5η ἐκδ., München 1923, σ. 376.

4. Hist. Aug. Probi 21, 3: «...hoc permoti milites confugientem eum in turrem ferratum... intererunt anno imperii sui quinto». Oros. VII, 24, 5: «...ipse autem apud Sirmium in turre ferrata militari tumultu interfectus est». Βλ. καὶ Vict. Ep. 37, 31.

5. Oros. VII, 34, 2: «...ipse Theodosius aequae hispanum virum...apud Sirmium purpurea induit, orientisque et Thraciae simul praefecit imperio».

μετά την μάχην τής 'Αδριανουπόλεως τοῦ 378, ὅπου ἐφονεύθη ὁ θεῖος τοῦ Γρατιανοῦ αὐτοκράτωρ τής 'Ανατολῆς Βάλης, ὁ Βαλεντινιανὸς Β' μετὰ τῆς μητρὸς του 'Ιουστίνης ἐγκατέλειψαν τὸ Σίρμιον διὰ τὸ Μιλᾶνον καὶ δὲν ἐπανῆλθον ποτὲ πλέον εἰς αὐτό¹. Ὅταν πάλιν ὁ Θεοδόσιος ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ τὸ 379 εἰς τὸ Σίρμιον καὶ παρεχωρήθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ 'Ιλλυρικοῦ, ἡ «διοίκησις» δηλαδὴ τῶν Μοισιῶν², τοῦτο εἶχεν, ὡς εἴπομεν, ἔδραν διοικήσεως τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ Σίρμιον ὅμως ἐξακολούθησε νὰ παραμένῃ ἔδρα διοικήσεως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ 'Ιλλυρικοῦ, τῆς «διοικήσεως» δηλαδὴ τῶν Παννονιῶν, ἀφοῦ ἔχομεν διάταγμα αὐτοκρατορικόν, ἐκδοθὲν εἰς αὐτὸ τὸν Μάρτιον τοῦ 380³. Ἐνδεικτικὸν εἶναι, ὅτι τὴν 8ην Σεπτεμβρίου τοῦ 380 εἰς αὐτὸ γίνεται ἡ συμφωνία Γρατιανοῦ-Θεοδοσίου περὶ διοικητικῆς ἐνοποιήσεως τῶν τμημάτων τοῦ 'Ιλλυρικοῦ, τὸν δὲ Μάϊον τοῦ 394 ὁ Θεοδόσιος, ἐκστρατεύων κατὰ Εὐγενίου καὶ 'Αρβόγαστον, σταθμεύει ἐπὶ μῆνας εἰς τὸ Σίρμιον. Εἶχε λοιπὸν καὶ τὸ Σίρμιον πολιτικὴν παράδοσιν αὐτοκρατορικῆς πόλεως καὶ πρωτεύουσης μεγάλου τμήματος τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β'. Ἐγεννᾶτο λοιπὸν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀντιζηλία καὶ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν δύο πόλεων, τοῦ ρωμαϊκοῦ Σιρμίου καὶ τῆς μακεδονικῆς Θεσσαλονίκης, ποία ἐκ τῶν δύο εἶχε τοὺς ἀρχαιότερους τίτλους καὶ ἐδικαιούτο νὰ εἶναι πρωτεύουσα ἐπαρχότητος.

Τὸ Σίρμιον ὅμως ἔπαθε καταστροφὰς κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Οὐννων τοῦ Ἀττίλα τοῦ 441⁴ καὶ ἡ ἔδρα τῆς διοικήσεως τοῦ (δυτικοῦ) 'Ιλλυρικοῦ ὑπεχώρησεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἀνάμνησις τῆς μεταφορᾶς τῆς ἔδρας διοικήσεως ἀπὸ Σιρμίου εἰς Θεσσαλονίκην περὶ τὸ 441/2 διασώζεται εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου⁵ καὶ μαρτυρεῖται ἀπὸ μεταγενεστέραν Νεαράν τοῦ 'Ιουστινιανοῦ⁶. Δὲν ἐπρόφθασεν ἄλλωστε τὸ Σίρμιον νὰ συνέλθῃ

1. Σωκράτους, 'Εκκλησ. 'Ιστ., V, II (P. Gr. 67). Σωζομενοῦ, 'Εκκλησ. 'Ιστ. VII, 13 (P. Gr. 67. Νέα ἐκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, Sozomenus Kirchengeschichte, München 1960).

2. Βλ. ἐνταῦθα σελ. 302, σημ. 5.

3. Cod. Theod. IX, 35, 4 (27 Μαρτίου 380).

4. O. Tafrali εἰς Mélanges d'Archéologie et d'Epigraphie byzantines, Paris 1913, σ. 28/9.

5. Ὁ ἰαθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου οὐ πολλοῖς ὕστερον χρόνους μετὰ τὸν Λεόντιον ἐπαρχος τοῦ 'Ιλλυρικοῦ Μαρριανὸς φέρεται ὡς ἔχων τὴν ἔδραν του εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ οὐχὶ πλέον εἰς τὸ Σίρμιον, ὡς ὁ παλαιότερος Λεόντιος. Βλ. Α. Σιγᾶλα, Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.» 12 (1936) 334: Ἀλλαξαμένης ἤδη τῆς αὐτῶν καθιδρύσεως τοῦ Σιρμίου, Θεσσαλονίκης οὗτος (ὁ Μαρριανὸς) δικαιοσύνης, ταύτην καταλαβὼν, ἀντεποιεῖτο θεομῶς.

6. Justiniani, Novellae, XI (14 Ἀπριλίου 535). Ἐκδ. R. Schoell - G. Kroll, Bero lini 1954, σ. 94: ...*Attilanis temporibus ejusdem locis devastatis Apraemius praefectus praetorio de Sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat...*

ἀπὸ τὰς καταστροφὰς τῆς οὐννικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ 441 καὶ κατελήφθη, αὐτὸ καὶ ἡ περιοχή του (ἡ λεγομένη εἰς τὰς πηγὰς Σιρμιανῆς χώρα), τὸ 471 ὑπὸ τῶν διελθόντων τὸν Δούναβιν Γηπαίδων ἢ Γεπίδων. Τὸ 504 ὁμοῦ οἱ Ὀστρογότθοι ἐξεδίωξαν τοὺς Γήπαιδας ἐκ τῆς Σιρμιανῆς χώρας καὶ κατέλαβον τὸ Σίρμιον¹. Ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ 535 ἀνακατέλαβε τὸ Σίρμιον ἐκδιώξας ἐξ αὐτοῦ τοὺς Ὀστρογότθους, ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 536 οἱ πρῶτοι βάρβαροι κατακτηταὶ τοῦ Γήπαιδες κατέλαβον αὐτὸ καὶ πάλιν². Τὸ Σίρμιον λοιπὸν ἀπὸ τοῦ 471 ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Βαρβάρων, πλὴν μιᾶς βραχείας ἀνακαταλήψεώς του ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ 535, καὶ παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς χεῖρας αὐτῶν³.

1. Βλ. L. Hauptmann, Les rapports des Byzantines avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, «Byzantion» 4 (1927-1928) 142. - B. Niese-Hohl, ἑ.ἀ., σ. 427.

2. Προκοπ., Περὶ τοῦ Γοτθ. πολ. III, 33. Ἐκδ. Haury, σ. 443: *Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἀπάσας καταλαβόντες ἔσχον ἐπειδὴ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὰς Ἰουστινιανὸς ἀφείλετο ὀνέθους. Καὶ οἱ Λογγοβάρδοι πρέσβεις ὁμιλοῦντες πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν λέγουσι (Προκοπ., ἑ.ἀ. III, 34. Ἐκδ. Haury, σ. 447) Γήπαιδες, ὃ βασιλεῦ, Σίρμιον ἔχουσι καὶ Ρωμαῖους ἀνδραποδίζουσιν, ὅλην τε προσποιεῖσθαι Δακίαν ἀρχοῦσιν. Ἐπίσης Προκοπ., Περὶ τοῦ Βανδάλ. πολ. I, 2. Ἐκδ. Haury, σ. 311: Ἐπεὶτα Γήπαιδες μὲν τὰ ἀμυρὶ Σιγγιδόνα τε καὶ Σίρμιον χωρὶά ἔσχον ἐντός τε καὶ ἐκτὸς ποταμοῦ Ἰστρου, ἔνθα δὴ ἐξ ἐμὲ ἰδρύνται (550).*

3. Τὴν 14ην Ἀπριλίου τοῦ 535 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξέδωκε τὴν Νεαράν XI (βλ. ἐνταῦθα σελ. 303, σημ. 6) πιστεύον ὅτι μὲ τὴν ἀνακατάληψιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σιρμίου ἐξησφάλισε τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἰς τὸ σύνορον τοῦ Δουνάβεως καὶ θέλων νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀπὸ τοῦ 441 εἰς Θεσσαλονίκην ὑποχωρήσασαν ἑδραν τοῦ (ἄλλοτε δυτικοῦ) Ἰλλυρικοῦ ὡς ἑδραν ὁλοκλήρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ πρὸς βορρᾶν, εἰς τὴν Πρώτην Ἰουστινιανὴν (Justiniana Prima), καὶ πλησίον τῆς γενετείρας του, ἐξασφαλίζων συγχρόνως καὶ τὰ προνόμια τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς. Τὴν μεταφορὰν ταύτην καὶ ἐπάνοδον πρὸς βορρᾶν τῆς ἑδρας τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὁ P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, «Revue Historique» 211 (1954) 268 καὶ σημ. 2 καὶ 3, θεωρεῖ ὡς λίαν βραχύβιον ἢ καὶ ὡς οὐδόπως πραγματοποιηθεῖσαν, ἀφοῦ μνημονεύεται εἰς τὰς πηγὰς praefectus Thessalonicensis Dominicus τὸ 536 καὶ praefectus Thessalonicensis Elias τὸ 541, μετὰ τὴν XI λοιπὸν τοῦ 535 Νεαράν. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ Σίρμιον κατελήφθη πάλιν πολὺ συντόμως ἀπὸ τοὺς Γήπαιδας, τὸ 536. Ἡ ἑδρα τῆς ἐπαρχότητος τοῦ Ἰλλυρικοῦ λοιπὸν ἐπὶ Ἰουστινιανῷ εὐρίσκετο εἰς Θεσσαλονίκην καὶ δὲν εὐρίσκετο εἰς τὸ Σίρμιον, διότι ἀπὸ τοῦ 471 δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐλεύθερον ρωμαϊκὸν Σίρμιον. Ἡ πληροφορία λοιπὸν τοῦ κατὰ 180 ἔτη μεταγενεστέρου Βίου τοῦ Ὀσίου Δαβὶδ Θεσσαλονίκης (ἑκδ. V. Rose, *Leben des Heiligen David von Thessalonike*, Berlin 1887), ὅτι ὁ Ὀσῖος ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν, ἵνα μεταφέρῃ τὴν ἑδραν τῆς ἐπαρχότητος ἐκ τοῦ Σιρμίου, τὸ ὁποῖον ἐκινδύνευεν ἀπὸ ἐπιθέσεις Βαρβάρων, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁρθῶς ἀπορρίπτεται ὑπὸ τοῦ P. Lemerle (ἑ.ἀ., σ. 268 καὶ σημ. 3) ὡς συγχέουσα τὰς παραδόσεις, τὴν ἀνάμνησιν δηλονότι τῆς πρώτης μεταφορᾶς τῆς ἑδρας ἀπὸ Σιρμίου εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Οὐννων τὸ 441. Περισσότερα περὶ Σιρμίου βλέπε εἰς V. Poronici,

Ὁ ἀνταγωνισμὸς συνεπῶς τῶν δύο πόλεων, Σιρμίου καὶ Θεσσαλονίκης, πρέπει νὰ ἀναφέρεται εἰς χρόνους ἀσφαλῶς μὲν πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Σιρμίου τὸ 441, λίαν πιθανῶς δὲ καὶ πρὸ τῆς ὀριστικῆς διαιρέσεως τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν τὸ 395 ἢ 396, διαιρέσεως, ἡ ὁποία μᾶλλον ἔθετε τέρμα εἰς πάντα ἀνταγωνισμόν. Εἰς τοὺς χρόνους δηλαδὴ τοῦ Γρατιανοῦ καὶ τοῦ Μ. Θεοδοσίου, ὁπότε ἡ διοίκησις τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἄλλοτε ἦτο ἐνιαία μὲ ἔδραν τὸ Σίρμιον καὶ ἄλλοτε ἐμοιράζετο μεταξὺ Σιρμίου καὶ Θεσσαλονίκης, ὅπως κατὰ τὴν προσωρινὴν διχοτόμησιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ τοῦ ἔτους 379. Ἀκριβῶς δὲ τὸ 381 εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Ἀκυληίας ὁ ἐπίσκοπος Σιρμίου Ἀνέμιος (Anemius) καυχᾶται: «caput Illyrici nonnisi civitas est Sirmiensis; ego igitur episcopus illius civitatis sum»¹. Πόσῃ ἀντίστασιν εἰς διεκδικήσεις ὑποκρύπτει ἐκεῖνο τὸ nonnisi.

Ὁ πολιτικὸς αὐτὸς ἀνταγωνισμὸς ἀντανακλᾶται καὶ εἰς τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἡ ἱστορία τῆς ἐπὶ Γαλερίου μονομαχίας καὶ ἡττης τοῦ ἐκ Σιρμίου «πρωταθλητοῦ» Λυαίου ὑπὸ τοῦ Θεσσαλονικέως Νέστορος, τοῦ Ρωμαίου δηλαδὴ ὑπὸ τοῦ Χριστιανοῦ, εἰς τὸ Στάδιον τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ἱστορία τῆς ἰάσεως τοῦ ἐπάρχου τοῦ Σιρμίου Λεοντίου καὶ βραδύτερον τοῦ ἐπίσης ἐπάρχου Μαριανοῦ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης συμβολίζουν τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν δύο πόλεων καὶ πανηγυρίζουν τὴν ἐπικράτησιν τῆς Θεσσαλονίκης. Παρομοίως, ἡ παράδοσις περὶ ἀνεγέρσεως ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὑπὸ τοῦ ἱαθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου ἐπάρχου Λεοντίου, περὶ μεταφορᾶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ δακτυλίου καὶ μέρους τῆς χλαμύδος τοῦ Ἁγίου ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς τὸ Σίρμιον καὶ περὶ τῆς ἐκεῖ κατόπιν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Λεοντίου, εὐγνωμονούντος τὸν Ἅγιον διὰ τὴν ἀσφαλῆ διάβασιν τοῦ ἐπιπολαίως παγωμένου Δουνάβεως, ἀνεγέρσεως ναοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου, πάντα ταῦτα πιστοποιοῦν τὴν ὑπαρξίν ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο πόλεων καὶ περὶ κατοχῆς τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ καὶ τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου².

Οὕτως ἡ Θεσσαλονίκη εἰς τὴν παράδοσίν της περὶ τοῦ Ἁγίου ἰσχυρίζεται: α) Ὅτι ὑπερέχει ἔναντι τοῦ Σιρμίου, διότι ὁ Θεσσαλονικεὺς Νέστωρ νικᾷ καὶ φονεύει τὸν πρωταθλητὴν τοῦ Σιρμίου Λυαῖον καὶ διότι εἰς αὐτὴν θεραπεύονται οἱ ἄρχοντες τοῦ Σιρμίου, καὶ β) ὅτι αὐτὴ κατέχει τὰ λείψανα

Sirmium, ville imperial. Akten des VII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Trier 1965. Città del Vaticano/Berlin 1969, σ. 664 κ.έ. M. Marcović, Sirmium, its History from the first Century A.D. to 582. «Sirmium», Archeological Investigation in Syrmian Pannonia I (Archeoloska istrazivanja u stremu I), Beograd 1971, σ. 5-94.

1. Migne, P. La. XVI, στήλ. 916 κ.έ.

2. Τὰ κείμενα τῶν ἱστοριῶν τούτων βλέπε εἰς Α. Σιγάλα, Νικήτα ἀρχιεπισκόπου κ.λ., σ. 330-336.

τοῦ Ἀγίου, διότι εἰς αὐτὴν καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπάρχοντος τάφου τοῦ Ἀγίου ἐκτίσθη ὁ πρῶτος ναὸς τοῦ Ἀγίου καὶ ἐξ αὐτῆς μετεφέρθη μέρος τῶν λειψάνων αὐτοῦ εἰς τὸ Σίρμιον, διὰ τὸ νὰ κτισθῇ καὶ ἐκεῖ ναὸς τοῦ Ἀγίου.

Ἐκ τῆς ὑπαρχούσης ἀντιθέτου, λίαν πιθανῶς, παραδόσεως περὶ τοῦ Ἀγίου εἰς τὸ Σίρμιον, ἐκλιπόντος ἐνωρὶς τοῦ Σιρμίου, δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν παρὰ μόνον ἡ μνεία, εἰς Συριακὸν Μαρτυρολόγιον καὶ εἰς τρία λατινικὰ χειρόγραφα ἀντιγράφων τοῦ Ἱερωνυμιανοῦ, διακόνου Δημητρίου, μαρτυρήσαντος εἰς Σίρμιον τὴν 9ην Ἀπριλίου τοῦ 304, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξιν παλαιότερου ναοῦ καὶ λατρείας Ἀγίου Δημητρίου εἰς τὸ Σίρμιον, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Zeiller ἐπισημανθεῖσα παράδοσις Μαρτυρολογίου ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐγεννήθη εἰς Σίρμιον, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαίωσι ταῦτα¹. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, μαρτυρήσαντος τὴν 26ην Ὀκτωβρίου τοῦ 305 καὶ ὄχι τὴν 9ην Ἀπριλίου τοῦ 304, εἰς διάφορον δηλαδὴ καὶ ἔτος καὶ ἡμερομηνίαν, ἀλλὰ περὶ παλαιότερου Δημητρίου, διακόνου μαρτυρήσαντος εἰς Σίρμιον τὴν 9ην Ἀπριλίου τοῦ 304, περὶ παλαιότερου ναοῦ καὶ περὶ παλαιότερας λατρείας.

Δὲν ἐλύθησαν βεβαίως διὰ τῶν ἀνωτέρω ὅλα τὰ σκοτεινὰ προβλήματα τῶν ἀρχῶν τῆς λατρείας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς πρώτης βασιλικῆς αὐτοῦ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Πρέπει νὰ ἀφεθῇ εἰς ἄλλους ἱκανωτέρους νὰ διορθώσουν τὰ ἐσφαλμένα καὶ νὰ συμπληρώσουν τὰ ἐλλείποντα εἰς τὰς διαπιστώσεις τῆς παρουσίας ἐρευνητικῆς προσπαθείας. Ἐν ὅμως ἡμπορεῖ, νομίζομεν, θὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἤδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα καὶ δὲν μετεφέρθη εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ Σιρμίου.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

1. J. Zeiller, Les origines chrétiennes κ.λ., σ. 82 καὶ σημ. 3. ASS. Oct. 4, σ. 57/58.

SUMMARY

George J. Theocharides, Sirmium or Thessalonike?
A reexamination of a critical examination of the legend about St. Demetrius.

In a recent work (BZ, 67, 1974, 338-350) Michael Vickers of Oxford has taken up the old conjecture of E. Lucius (1904) and H. Delehaye (1909), that the worship of St. Demetrius of Thessalonike might have been transferred to Thessalonike from Sirmium, and has maintained: a) that the erection of St. Demetrius basilica at Thessalonike is connected with the withdrawal of the eparchy of Illyricum from the ruined Sirmium in the year 411 and that this erection, similarly as the erection of other palaeochristian monuments of the city, took place about the same time as the construction of the city walls by the (unwitnessed) eparch of Illyricum Hormisdas in the year 447/8 and not by the soldier Hormisdas of the known wall-inscription in the year 380, b) that the founder according to the legend of the St. Demetrius basilica at Thessalonike, the eparch of Illyricum Leontius, is not the known Leontius of the Codex Theodosianus of 412/3, but another (unwitnessed) Leontius, who is known as eparch of the Orient in the year 434-435 and who conjecturally had served previously as eparch of Illyricum, c) that the legend in the Martyrologies of St. Demetrius has to be rejected, not only because it seems to ignore the existence of St. Demetrius remains, but also because no mention of a martyr named Demetrius is to be found in the most ancient Martyrology, the Hieronymian, whereas a diacon Demetrius, who suffered a martyrs death in Sirmium a 9th April, is mentioned in it, and d) that the eparch of Illyricum Leontius, founder of a St. Demetrius basilica in Sirmium, having escaped to Thessalonike after the destruction of Sirmium in the year 411, brought along a «Engalion» and founded a St. Demetrius basilica in Thessalonike too. In this manner, he concludes, the worship of St. Demetrius has been transferred to Thessalonike after the decline of Sirmium and the very existence of a St. Demetrius of Thessalonike has been believed upon in the following centuries.

Nevertheless, it can be shown, that the maintenances of M. Vickers are founded, all of them, upon unproved assumptions, while on the contrary facts have been disregarded, which prove the existence of a St. Demetrius worship in Thessalonike long before the destruction of Sirmium in the year 411.

These facts are the following: 1) St. Demetrius, who suffered a martyrs death under Galerius as emperor and after the fourth edict of Diocletian for persecution of Christians the 26th October 305, is a different person from the diacon Demetrius, who suffered a martyrs death under Galerius as caesar and

after the third edict of Diocletian for persecution of Christians the 9th April 304. This, according to a fundamental rule of Hagiology, that the date and the place of martyrdom are the only safe criteria to discern one from the other two homonymous martyrs, and as a consequence of a St. Demetrius worship in both cities. 2) The absence of St. Demetrius of Thessalonike mentioned in the Hieronymian Martyrology proves nothing conclusively, considering that there are instances of saints, represented in mosaics, who are not mentioned in any known Martyrology, and considering too, that there is a logical explanation to the absence of mention of a St. Demetrius of Thessalonike in the Hieronymian Martyrology, which has been written in Italy. 3) The eparch of Illyricum, who retreated to Thessalonike after the destruction of Sirmium in the year 411, was not named Leontius but Apraemius, as it is proved by the Novella XI of Justinian of the year 535. 4) The excavations during the archeological research of the years 1945-1949 in the burned down by the city conflagration of 1917 St. Demetrius basilica of Thessalonike have revealed the traces of an hellenistic three-aisled basilica, older than the basilica of the 5th century, and have proved consequently the existence of a St. Demetrius worship, older than the destruction of Sirmium in the year 411. 5) The iconographical tradition of the Saint too, representing him in his ancient mosaics and frescoes in a praying position (deisis), which is based on the prototypes of the cemeterial art of the Christians in the catacombs, points to a worship of the Saint, older than the 5th century and older than the destruction of Sirmium in the year 411. 6) An ancient idololatric worship of a Cabire discernably pushed aside by the St. Demetrius worship leads us to a time of its expansion before Theodosius the Great (379-395). 7) The posterior hagiological fictions in the St. Demetrius Martyrologies can be explained by the political and religious antagonism between Sirmium and Thessalonike, which can be perceived in the history of Sirmium and in the existence of two traditions and two worships of a St. Demetrius, one in each city.

We may therefore discern, relying upon the more solid parts of the tradition and upon the unrefutable results of the archeological research, a) that the St. Demetrius worship has been transferred from nowhere, but has been grown up slowly in Thessalonike from the 4th century onwards, b) that the eparch of Illyricum Leontius of the Codex Theodosianus erected about 412/3 the first hellenistic three-aisled basilica upon the place of the primordial little Church-Martyrion of the Saint, c) that this first hellenistic three-aisled basilica of Leontius, burned down mostly during the only attested fire-brand of it in the year 635, has been rebuilt in short time as a five-aisled basilica «in the years of Leo», according to the known inscription, and has to-day a group of mosaics belonging to the three-aisled Leontius basilica of the 5th century and a group of mosaics belonging to the five-aisled Leo's basilica of the 7th century.